

UNIVERZITA KARLOVA
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Ústav dějin křesťanského umění

Magdaléna Matoušková

**Sbor českých bratří a Jednota bratrská
v Mladé Boleslavi v dobách jeho vzniku**

Bakalářská práce

Vedoucí práce: PhDr. Magdaléna Nespěšná Hamsíková, Ph.D.

Praha 2017

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 14. 6. 2017

Magdaléna Matoušková

Bibliografická citace

Sbor českých bratří a Jednota bratrská v Mladé Boleslavi v dobách jeho vzniku [rukopis] : bakalářská práce / Magdaléna Matoušková; vedoucí práce: Magdaléna Nespěšná Hamsíková. -- Praha, 2017. -- 101 s.

Anotace

V bakalářské práci se zaměřím na budovu sboru českých bratří v Mladé Boleslavi. Kromě popisu stavebně-historického vývoje této stavby provedu rozbor malířské výzdoby interiéru stavby, kde jsou použity většinou ornamentální motivy. Primárně se však budu detailně věnovat výzdobě východní části stavby, pro kterou jsou použity citáty z Písma. Malířskou výzdobu srovnám se soudobými bratrskými tisky, kdy se zaměřím na určité podobnosti ornamentálních a typografických prvků. Dále se ve stručnosti zmíním o osobě architekta této stavby – Matteo Borgorellim. Okrajově se též budu věnovat podmínkám, jaké měla Jednota bratrská v Mladé Boleslavi v 16. století.

Klíčová slova

Matteo Borgorelli, Jednota bratrská, Mladá Boleslav, sbor českých bratří, česká renesanční architektura, 16. století

Abstract

In thesis I will focus on the church of the Brethren in Mladá Boleslav. Except the characterization of constructional and historical development of this structure, I will do the analysis of paintings in the interior of this building, where were mostly used ornamental motifs. However, primarily I will devote to the details of decoration of the eastern part of this building for which were used quotations from Scripture. I will compare painting decorations with contemporary prints, which were made by members of the Unity of Brethren. I will focus to some similarities of ornamental and typographic decoration. Further, I will briefly mention the architect of this building – Matteo Borgorelli and his other buildings. Marginally I will also devote to conditions, which the Unity of Brethren had in Mladá Boleslav in 16th century.

Keywords

Matteo Borgorelli, the Unity of Brethren, Mladá Boleslav, church of the Brethren,
Czech Renaissance architecture, 16th century

Počet znaků (včetně mezer): 111 885

Poděkování

V první řadě bych ráda poděkovala PhDr. Magdaléně Nespěšné Hamsíkové, Ph.D. za vedení, cenné připomínky a ochotu během zpracovávání mé práce.

Poděkování patří také Ludmile Gavurové za umožnění fotografování v interiéru mladoboleslavského sboru.

V poslední řadě děkuji také svým blízkým za podporu, trpělivost a pochopení.

Obsah

Úvod.....	7
1. Přehled literatury.....	9
1.1. Literatura vztahující se k dějinám Jednoty bratrské.....	9
1.2. Literatura vztahující se k umění v prostředí českobratrské církve... ..	10
1.3. Literatura vztahující se ke stavitelské činnosti Mattea Borgorelliho.....	10
1.4. Literatura vztahující se k výzdobě interiéru mladoboleslavského sboru v kontextu s bratrskými tisky	12
2. Jednota bratrská.....	14
3. Specifika bratrského liturgického prostoru a umění	21
4. Matteo Borgorelli	24
4.1. Stavby Mattea Borgorelliho v Čechách.....	26
4.1.1. Bývalý sbor Českých bratří v Brandýse nad Labem.....	26
4.1.2. Zámek v Brandýse nad Labem.....	27
4.1.3. Zámek v Přerově nad Labem	29
4.1.4. Kamenný most v Brandýse nad Labem	30
4.1.5. Kaple svatého Rocha ve Staré Boleslavi.....	31
4.1.6. Myslivna v Hlavenci	31
4.2. Stavby Mattea Borgorelliho v Mladé Boleslavi.....	33
4.2.1. Zámek.....	33
4.2.2. Radnice.....	35
4.2.3. Hřbitovní kostel svatého Havla	36
4.2.3. Vodárenská věž	37
5. Bývalý sbor českých bratří v Mladé Boleslavi	39
5.1. Exteriér stavby.....	42
5.2. Interiér stavby.....	44
5.2.1. Malířská výzdoba	46
5.2.2. Výzdoba interiéru v kontextu s bratrskými tisky	52
Závěr	55
Seznam literatury a pramenů.....	57
Seznam vyobrazení	60

Úvod

Předmětem předkládané bakalářské práce je budova bývalého bratrského sboru v Mladé Boleslavi. Tato v mnohých ohledech výjimečná stavba, kde se na rozdíl od jiných bratrských sborů dochovaly i zbytky výzdoby interiéru, byla připsána architektu Matteu Borgorellimu na základě stylové podobnosti s jeho doloženými stavbami v Brandýse nad Labem. I kvůli této skutečnosti jsem uznala za vhodné se zmínit o všech stavbách tohoto původem italského architekta a shrnout tak dosavadní poznatky nejen o formálních prvcích, kterými se vyznačují zejména Borgorelliho sakrální stavby, ale dát jeho sakrální stavby do jistého kulturně-historického kontextu. Při řešení práce jsem tedy vycházela nejen ze stylové analýzy budovy bývalého bratrského sboru v Mladé Boleslavi, ale také jsem za použití kulturně-historické metody zpracovala celkové postavení Jednoty bratrské na tehdejší politické scéně a její vliv na tehdejší kulturu.

Názory na působení Mattea Borgorelliho v Čechách mohou být v mnohých případech sporné, a to hlavně kvůli nedostatku dochovaných pramenů. 1. kapitola shrnuje mimo jiné dosavadní stav bádání o Borgorelliho doložených i připsaných stavbách. V 2. kapitole se věnuji historii Jednoty bratrské s bližším zaměřením na centrum českých bratří v Mladé Boleslavi, neboť tehdejší nábožensko-politická situace do jisté míry ovlivnila i výstavbu mladoboleslavského sboru. V rámci 2. kapitoly jsem se zaměřila také na členy českobratrské církve z řad šlechty, jejichž podpora se v průběhu 16. století stala pro fungování Jednoty bratrské stěžejní. V Mladé Boleslavi to byli hlavně Johanka Krajířová z Krajku, její bratr Kunrát a jeho syn Arnošt Krajíř z Krajku. Poslední část kapitoly je zaměřena na období po vymření rodu Krajířů až do počátku Třicetileté války, kdy Jednota bratrská ztratila v Mladé Boleslavi svou podporu. Velmi zajímavým tématem je liturgický prostor bratrských chrámů a umění, kterému se věnuji ve 3. kapitole. V rámci tohoto tématu je třeba položit si otázku, zda by vůbec mohla Jednota bratrská přežít, kdyby setrvala ve své počáteční askezi a neprolomila svůj negativní postoj k umění. Ve 4. kapitole uvádím jednotlivé poznatky o Borgorelliho původu a o jeho následném působení v Čechách, které je spojeno se zakázkami pro rod Krajířů z Krajku a královskou komoru. Následně jsou pak podrobněji rozebrány Borgorelliho stavby s převážným zaměřením na období, kdy Borgorelli pracoval na jejich výstavbě, nebo na jejich stavebních změnách, které vymezují. Současný stav mladoboleslavských staveb srovnávám s jejich vyobrazením na Willenbergově vedutě z roku 1602. Hlavní 5. kapitola je zaměřena pouze na bývalý

sbor českých bratří v Mladé Boleslavi. Rozebírám stavební historii stavby a celou stavbu následně popisuji. Velmi podrobně popisuji výzdobu interiéru stavby, kterou pak následně dávám do kontextu s výzdobou tisků vzniklých v bratrských tiskárnách v 16. století. Otázkou ovšem je, co bylo příčinou, že nebyla zcela dodržována doporučení pro využití umění, která byla dána již Chelčickým a později potvrzena bratrskými teology.

1. Přehled literatury

Následující kapitola má za úkol vyložit dosavadní stav bádání. Vzhledem k různorodosti použité literatury, jsem se rozhodla knihy rozdělit do čtyř skupin dle jednotlivých témat, kterými se v předkládané práci zabývám.

1.1. Literatura vztahující se k dějinám Jednoty bratrské

Českobratrská církev je velmi širokým tématem, který je již řadu let velmi podrobně zpracován. Rozsáhlou monografii o historii Jednoty bratrské zpracoval Rudolf Říčan již roku 1957.¹ Studie tedy vznikla při příležitosti 500. jubilea od založení první bratrské obce a shrnuje tak historii 500 let existence Jednoty bratrské. Autor se zaměřuje především na vnitřní život Jednoty bratrské a na doporučení jimiž se čeští bratři v různých etapách řídili. Poslední kapitolu této studie sepsal Amedeo Molnár, který se zaměřuje hlavně na teologii českých bratří. Amedeo Molnár se mimo jiné věnoval přímo jednomu z hlavních center Jednoty bratrské v Mladé Boleslavi a jednomu z nejvýznamnějších bratrských teologů Lukáši Pražskému. Čerpala jsem tedy z jeho publikací z let 1948² a 1952,³ kde se podobně jako Říčan opírá o rukopisné i tištěné prameny a další publikace z konce 19. a počátku 20. století. Některé informace o bratrském centru v Mladé Boleslavi jsem získala z publikace mladoboleslavského historika Karla Herčíka.⁴ Novější použité publikace o Jednotě bratrské jsou od Bohumila Zlámala⁵ a Evalda Ruckého.⁶ Zlámal se ve 4. dílu Příručky českých církevních dějin nevěnuje pouze Jednotě bratrské, ale i ostatním církvím české reformace a jejich vzájemným vztahům. Ruckého zpracování dějin Jednoty bratrské je ze všech knih uvedených v této skupině asi nejprehlednější, neboť se rok po roce věnuje těm nejdůležitějším událostem v rámci Jednoty bratrské, jako byly například synody, svěcení kněží a různé vlny pronásledování členů církve. K ucelení a doplnění poznatků o Jednotě bratrské jsem pak použila publikaci Jiřího Justa⁷ a sborník sestavený Martinem Wernischem,⁸ který byl výsledkem konference Unitas Fratrum 1457–2007.

¹ Rudolf ŘÍČAN: Dějiny Jednoty bratrské. Praha 1957

² Amedeo MOLNÁR: Bratr Lukáš, bohoslovec Jednoty. Praha 1948

³ Amedeo MOLNÁR: Boleslavští bratři. Praha 1952

⁴ Karel HERČÍK: Čtení o Mladé Boleslavi. Mladá Boleslav 2010

⁵ Bohumil ZLÁMAL: Příručka českých církevních dějin IV. Olomouc 2008

⁶ Evald RUCKÝ (ed.): 555 let Jednoty bratrské v datech. Liberec 2015

⁷ Jiří JUST (ed.): Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618. Praha 2011

⁸ Martin WERNISCH (ed.): Unitas Fratrum 1457–2007, Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén. In: Studie a texty Evangelické teologické fakulty, XV, 2009/2

1.2. Literatura vztahující se k umění v prostředí českobratrské církve

Umění v prostředí českobratrské církve bylo dlouho opomíjeným tématem, možná i díky tomu, že Jednota bratrská byla církví odmítající obrazy a sochy, které by mohly být předměty modloslužby. Až v posledních letech se tomuto tématu začali více věnovat i čeští badatelé. Přínosem byly především příspěvky Michala Šronka ve sborníku *Public Communication in European Reformation*⁹ a v publikaci *Umění české reformace*.¹⁰ Ve svých textech se snaží vyvrátit tvrzení, že čeští bratři striktně odmítali veškeré umění. Na základě spisů bratrských teologů se Šroněk snaží vysvětlit specifický přístup Jednoty bratrské k obrazům a výzdobě jejich chrámů a knih. Mimo to také poukazuje na výzdobu liturgických předmětů, které se dochovaly v okolí zrušených bratrských sborů a také na popisy nedochovaných liturgických textilií, které jsou obsaženy v dochovaných inventárních listinách, které byly nedávno nalezené také v Mladé Boleslavi. O tomto archeologickém nálezu publikoval například Jiří Waldhauser,¹¹ Pavel Sosnovec¹² nebo Jiří Just v již zmiňovaném sborníku *Unitas Fratrum 1457–2007*.¹³ Nové myšlenky do tématu umění v době české reformace vnesl také sborník *In Puncto Religionis*,¹⁴ který obsahuje nejen oblast výtvarného umění, ale přibližuje také liturgii reformačních církví. Pro doplnění informací jsem použila texty amerických profesorů Thomase DaCosta Kaufmanna¹⁵ a Josepha Leo Koernerera,¹⁶ kteří velmi obsáhle zpracovali téma evropského umění v době reformace.

1.3. Literatura vztahující se ke stavitelské činnosti Mattea Borgorelliho

Osobnosti architekta Mattea Borgorelliho není věnována žádná monografie. Jeho původ a působení v Čechách se snažila objasnit Jarmila Krčálová ve své diplomové práci.¹⁷ Ta opíraje se o různé písemné prameny zpracovala dobu jeho působení

⁹ Milena BARTLOVÁ/Michal ŠRONĚK (ed.): *Public Communication in European Reformation*. Praha 2007

¹⁰ Kateřina HORNÍČKOVÁ/Michal ŠRONĚK (ed.): *Umění české reformace (1380–1620)*. Praha 2010

¹¹ Jiří WALDHAUSER: *Archeologická tajemství Mladé Boleslavi*. Liberec 2009

¹² Pavel SOSNOVEC: *Rejstříky a inventáře Jednoty bratrské v Pojizeří*. In: *Vlastivědný sborník Českého ráje a Podještědí*, XVI (XXXII), 2009, 6–10

¹³ Martin WERNISCH (ed.): *Unitas Fratrum 1457–2007, Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén*. In: *Studie a texty Evangelické teologické fakulty*, XV, 2009/2

¹⁴ Kateřina HORNÍČKOVÁ/Michal ŠRONĚK (ed.): *In Puncto Religionis: Konfesní dimenze předbřlohorské kultury Čech a Moravy*. Praha 2013

¹⁵ Thomas DaCosta KAUFMANN: *Cour, Cloister and City, The Art and Culture of Central Europe 1450–1800*. Chicago 1995

¹⁶ Joseph Leo KOERNER: *The reformation of the image*. Chicago 2004

¹⁷ Jarmila KRČÁLOVÁ: *Matteo Borgorelli a jeho stavební činnost v Čechách (diplomová práce na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze)*. Praha 1952

v Brandýse nad Labem. Pro značnou část Borgorelliho života ovšem chybí, přesto Borgorellimu Krčálová na základě stylové podobnosti připisuje několik staveb v Mladé Boleslavi. Upozorňuje především na výjimečný apsidální závěr jím projektovaných sakrálních staveb. Text Jarmily Krčálové je velmi obsáhlým a podrobným souborem rozborů a popisů Borgorelliho doložených i připsaných staveb, proto jsem z tohoto textu ve své práci vycházela nejvíce. Mimo to jsem čerpala ze starších knih Justina Václava Práška, který v letech 1875¹⁸ a 1908–1910 velmi přehledně zpracoval nejen historii města Brandýs nad Labem, ale i historii celého okresu, kde se většina Borgorelliho staveb nachází.¹⁹ Prášek vycházel z pramenů, které se nedochovaly a některé jeho teorie byly nakonec vyvráceny. Relativně obsáhlé je heslo ve Vlčkově Encyklopedii architektů, stavitelů, zedníků a kameníků.²⁰ Autor zde čerpal z pramenů, ale i ze zmiňovaných prací Práška a Krčálové. Všechny tyto zdroje použila také Iveta Tůmová ve své diplomové práci o Borgorelliho sakrálních stavbách.²¹ Další informace o historii měst, ve kterých se Borgorelliho stavby nacházejí i o samotných stavbách jsem čerpala například z několikavazkových Uměleckých památek Čech Emanuela Pocheho²² nebo z publikace Lexikon historických míst Čech a Moravy.²³ Informace o mladoboleslavských stavbách Mattea Borgorelliho jsou obsaženy také v Kronice mladoboleslavské, pro svou bakalářskou práci jsem použila její kritické vydání z roku 1935,²⁴ neboť originální text nebyl plně podložen prameny a autor v mnohém čerpal z kroniky Václava Hájka z Libočan. Velmi přínosné byly pro mou práci také publikace mladoboleslavského historika Františka Bareše.²⁵ Právě on stál u obnovy bývalého sboru českých bratří v Mladé Boleslavi a jeho přetvoření z vojenského skladiště na výstavní prostor, kam přemístil sbírky mladoboleslavského muzea. Při této příležitosti vydal drobnou publikaci Průvodce po Mladé Boleslavi a okolí.²⁶ Důležitá je také jeho

¹⁸ Justin Václav PRÁŠEK: Okres Brandejsský nad Labem: nástin historicko – archeologický. Praha 1875

¹⁹ Justin Václav PRÁŠEK: Brandejš nad Labem: město, panství i okres I. Praha 1908; Justin Václav Prášek: Brandejš nad Labem: město, panství i okres II. Praha 1910

²⁰ Pavel VLČEK (ed.): Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách. Praha 2004

²¹ Iveta TŮMOVÁ: Chránové stavby Mattea Borgorelliho (diplomová práce na Filosofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci). Olomouc 2010

²² Emanuel POCHÉ: Umělecké památky Čech. Praha 1977–1980

²³ Joachim BAHLCKE/Winfried EBERHARD/Miloslav POLÍVKA: Lexikon historických míst Čech a Moravy. Praha 2001

²⁴ Jiří Kezelius BYDŽOVSKÝ: Kronika mladoboleslavská od Mistra Jiřího Kezelia Bydžovského sepsaná. Mladá Boleslav 1935

²⁵ František BAREŠ: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století. Praha 1905

²⁶ František BAREŠ: Průvodce po Mladé Boleslavi a okolí. Mladá Boleslav 1920

dvoudílná publikace Paměti města Mladé Boleslavě.²⁷ Bareš v ní zpracovává historii Mladé Boleslavi od založení města do konce 1. světové války. Zaměřuje se na šlechtické rody spravující Mladou Boleslav a její okolí, neuvádí ovšem použité prameny a ve druhém dílu publikace dokonce připisuje bývalý mladoboleslavský sbor jistému Janu z Milána. Novější publikace vztahující se k historii Mladoboleslavska a k Borgorelliho mladoboleslavským stavbám zpracovala mladoboleslavská historička Sylva Městecká.²⁸ Autorka v mnohém čerpá z textů Františka Bareše, její knihy se ovšem vyznačují bohatou obrazovou přílohou.

O bývalém českobratrském sboru v Mladé Boleslavi neexistuje žádná monografie. Roku 2005 byla vydána pouze drobná brožura Miloslava Vlka,²⁹ která je stručným shrnutím dosavadních poznatků, ale autor naznačuje i další teorie a připodobňuje stavbu k chrámu sv. Barbory v Kutné Hoře a uvádí, že se Borgorelli mohl podílet i na výstavbě mělnického zámku. Sekundární literatura zpracovává stavbu bývalého českobratrského sboru v Mladé Boleslavi rozsáhleji. Konkrétně jsem čerpala z publikací Dějiny českého výtvarného umění³⁰ a Architektura české renesance.³¹ I Jarmila Krčálová se znovu věnovala mladoboleslavskému sboru v rámci článku Kostely české a moravské renesance,³² kde se zaměřuje především na typologii a vývoj renesančních sakrálních staveb. Krčálová uvádí, že podoba mladoboleslavského sboru je romanizující. K tématu takzvané románské renesance se již roku 1924 vyjádřil Vojtěch Birnbaum.³³

1.4. Literatura vztahující se k výzdobě interiéru mladoboleslavského sboru v kontextu s bratrskými tisky

Poslední skupina použité literatury se týká dochované malířské výzdoby bývalého sboru českých bratří v Mladé Boleslavi. Přepisy textů použitých na stěnách jsou obsaženy v drobné brožurce, která byla vydána ku příležitosti 450. výročí otevření sboru. V úvodu brožury je uveden také stručný popis budovy a její stavební historie.

²⁷ František BAREŠ: Paměti města Ml. Boleslavě. Mladá Boleslav 1921

²⁸ Sylva MĚSTECKÁ: Boleslavský uličník. Mladá Boleslav 2006; Sylva Městecká: Mladá Boleslav. Praha 2011

²⁹ Miloslav VLK: Sbor českých bratří: historie, stavební vývoj, obnova. Mladá Boleslav 2005

³⁰ Jiří DVORSKÝ/ELIŠKA FUČÍKOVÁ (ed.): Dějiny českého výtvarného umění. Od počátků renesance do závěru baroka II/1. Praha 1989

³¹ Eva ŠAMÁNKOVÁ: Architektura české renesance. Praha 1961

³² Jarmila KRČÁLOVÁ: Kostely české a moravské renesance. In: Umění XXIX, 1981, 1–35

³³ Vojtěch BIRNBAUM: Románská renesance koncem středověku. Praha 1924

Následně se zabývám bratrským knihtiskem. Toto téma bylo v minulosti zpracováno zejména Mirjam Bohatcovou, která na toto téma napsala mnoho knih. Čerpala jsem především z publikace Počátky publikační činnosti Jednoty bratrské³⁴ a publikace Česká kniha v proměnách staletí.³⁵ K doplnění informací o mladoboleslavském tiskaři Mikuláši Klaudyánovi jsem použila článek, který byl roku 1979 uveřejněn v Časopise Národního muzea v Praze.³⁶ Knihťisku se věnuje také Petr Voit, jehož hesla v dvousvazkové Encyklopedii knihy³⁷ jsou velmi bohatým zdrojem informací nejen o českých a zahraničních tiskařích, ale i o technologiích knihtisku a tiskových písmech. Mnoho dalších informací najdeme také v příspěvku Petra Voita ve sborníku vzniklém po konferenci Ztracená blízkost, Praha – Norimberk v proměnách staletí.³⁸ Voitova stať ovšem zabíhá do takových podrobností, že je v rámci této práce bylo téměř nemožné použít. Z českobratrských tisků je asi nejznámější Bible kralická. Roku 2013³⁹ vznikla publikace věnující se nejen samotnému tisku Bible kralické, ale také její výtvarné a jazykové stránce.

³⁴ Mirjam BOHATCOVÁ: Počátky publikační činnosti Jednoty bratrské. Praha 1962

³⁵ Mirjam BOHATCOVÁ (ed.): Česká kniha v proměnách staletí. Praha 1990

³⁶ Mirjam BOHATCOVÁ: Vydavatel a tiskař Mikuláš Klaudyán. In: Časopis Národního muzea v Praze, roč. 148 Řada historická, 1979, 33–67

³⁷ Petr VOIT: Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století. Praha 2008

³⁸ Petr VOIT: Role Norimberku při utváření české a moravské knižní kultury první poloviny 16. století. In: FEJTOVÁ/LEDVINKA/PEŠEK 2010, 389–457

³⁹ Jiří MITÁČEK (ed.): Za Kralickou do Kralic, aneb 400. výročí Bible kralické. Brno 2013

2. Jednota bratrská

V rámci této bakalářské práce není možné obsáhnout kompletní historii Jednoty českých bratří. O její historii již publikovali například Rudolf Říčan⁴⁰ nebo také v nedávných letech Evald Rucký, který přehledně zpracoval historii Jednoty bratrské od dob jejího založení do roku 2012.⁴¹ O bratrském centru v Mladé Boleslavi podrobně publikoval Amedeo Molnár.⁴² V první kapitole o Jednotě bratrské se budeme zabývat obdobím od jejího vzniku do roku 1620 s převážným zaměřením na centrum Jednoty bratrské v Mladé Boleslavi.

Zakladatelem Jednoty českých bratří byl synovec Jana Rokycany Řehoř Krajčí. Vznikla roku 1452⁴³ na základě potlačení táborství. Řehoř Krajčí byl posluchačem kázání Jana Rokycany, nadchnut byl ale také doporučeními Petra Chelčického. Ten doporučoval dokonalejší křesťanský život v ústraní. Podobné požadavky měli také táborští valdenští, kteří požadovali chudobu a omezovali okázalost obřadů a chrámů.⁴⁴ Za pomoci Rokycany mohl Řehoř Krajčí založit roku 1457⁴⁵ první bratrskou obec v Kunvaldě u Žamberku ve východních Čechách. Můžeme tedy tvrdit, že Jednota českých bratří vznikla na základech táborského valdenství, ale také na základech učení Petra Chelčického.⁴⁶ Nedlouho poté se k Jednotě začaly přidávat malé skupinky věřících z různých reformačních hnutí, například: nábožní vilémovští, chelčičtí bratři a bratři a sestry svobodného ducha.⁴⁷ Nově vzniklá náboženská skupina se vyznačovala značným odporem ke katolické církvi. V rámci svého učení chtěli docílit prostého života a mravní dokonalosti po vzoru prvotní apoštolské církve. Z počátku byla Jednota bratrská lidovým hnutím, její členové se pokusili setřít sociální rozdíly mezi lidmi a zdůraznit jejich rovnost před Bohem.⁴⁸ Pomalu se tak začali oddělovat od oficiální husitské církve. S tím souviselo také postupné formování bratrské liturgie, která byla stanovena roku 1459.⁴⁹ Z počátku byla bratrská liturgie podobná liturgii táborské. Skládala se z modlitby, konsekrace a přijímání. Byl to poměrně jednoduchý obřad, při kterém nebyly používány drahé zdobené nádoby, látky a roucha. S osamostatňováním

⁴⁰ Rudolf ŘÍČAN: Dějiny Jednoty bratrské. Praha 1957

⁴¹ Evald RUCKÝ (ed.): 555 let Jednoty bratrské v datech. Liberec 2015

⁴² Amedeo MOLNÁR: Boleslavští bratři. Praha 1952

⁴³ ZLÁMAL 2008, 191

⁴⁴ ŘÍČAN 1957, 17

⁴⁵ RUCKÝ 2015, 18

⁴⁶ ŘÍČAN 1957, 21

⁴⁷ ZLÁMAL 2008, 191

⁴⁸ WERNISCH 2009, 98

⁴⁹ ZLÁMAL 2008, 192

Jednoty od husitské církve, která byla povolena, začali být členové Jednoty bratrské pronásledováni. Poprvé byli příslušníci českých bratří stíháni roku 1460,⁵⁰ kdy jim v Kunvaldě byla zakázána bohoslužebná shromáždění. Nesnadnou situaci vyřešili tím, že bratrskou obec přesídlili do Rychnova nad Kněžnou.

Definitivně se Jednota od husitů odtrhla roku 1467,⁵¹ tehdy došlo k volbě bratrských kněží. Volbou svých kněží, která probíhala po vzoru volby prvních apoštolů, se tedy odlišili od husitské církve. Jednota bratrská se tak stala nelegální církví, protože takzvaná kompaktáta, schválená roku 1436,⁵² uznávala pouze církev římskou nebo husitskou. Následovalo další pronásledování, kdy se proti Jednotě ohradil i dřívější inspirátor českých bratří Jan Rokycana, jež tehdy vykonával práci předního královského rádce pro krále Jiřího z Poděbrad. Český král Jiří a zejména jeho manželka Johanna považovali Jednotu bratrskou za nebezpečnou sektu, kterou ve své zemi nechtěli trpět. Po smrti Jiřího z Poděbrad se situace českých bratří zlepšila, od nového krále Vladislava Jagellonského dostali milost.⁵³

Po smrti zakladatele Jednoty českých bratří roku 1474⁵⁴ muselo dojít k reorganizaci této církve. Bylo zapotřebí otevřít církev novým směrům, a především ji zbavit uzavřenosti vůči veřejnému životu. Následně začalo od 80. let 15. století⁵⁵ docházet k rozporům i uvnitř Jednoty bratrské. Rozpory týkající se sporných otázek ohledně jejich víry a skutků členů Jednoty vygradují počátkem 90. let 15. století.⁵⁶ Tehdy se celá Jednota rozdělila na dva rozdílné tábory, na takzvanou „malou stránku“,⁵⁷ která vznikla v okolí Práchně, jejímiž vedoucími byli: bratr Amos a později bratr Kalenec⁵⁸ a na takzvanou „velkou stránku“⁵⁹ vedenou bratrem Lukášem Pražským. Zástupci malé stránky požadovali zachování pravidel církve, jaká zavedl její zakladatel Řehoř Krajčí. To znamená především velmi přísná kritéria pro vstup do Jednoty bratrské, zákaz přibírání nových příslušníků Jednoty i z řad šlechty, pokud se nevzdají svého stavu a majetku a zásadní odmítání veřejného života. Zástupci velké stránky chtěli tato přísná pravidla poněkud uvolnit a umožnit tak Jednotě bratrské další kulturní růst. Podpora Jednoty bratrské českými šlechtici se v 16. století stala velmi důležitou

⁵⁰ RUCKÝ 2015, 18

⁵¹ ZLÁMAL 2008, 193

⁵² RUCKÝ 2015, 17

⁵³ ZLÁMAL 2008, 194

⁵⁴ ŘÍČAN 1957, 56

⁵⁵ RUCKÝ 2015, 22

⁵⁶ ŘÍČAN 1957, 72–73

⁵⁷ RUCKÝ 2015, 23

⁵⁸ ZLÁMAL 2008, 195

⁵⁹ ŘÍČAN 1957, 76

nejen kvůli finanční podpoře bratří, ale také hlavně v dobách pronásledování jejich členů. Přestože z počátku mezi sebe čeští bratři nechtěli přijímat šlechtice, situace se na konci 15. století začala měnit a Jednota bratrská se postupně dostávala ze své původní uzavřenosti a upouštěla od přísných pravidel pro přijetí nových členů. Potom, co roku 1499⁶⁰ došlo k definitivnímu vítězství nového proudu uvnitř Jednoty bratrské, tedy velké stránky, se celá bratrská církev se začala organizovat. Čechy a Morava byly postupně rozděleny na čtyři správní části: mladoboleslavskou, prácheňskou, přerovskou a prostějovskou,⁶¹ kdy každou z nich vedl jeden biskup (později označován jako starší), který za člena Jednoty mohl přijmout nejen veřejně činné osoby, ale i šlechtice, z nichž byli nejvýznamnějšími Krajkové z Krajku (Mladá Boleslav) a Kostkové z Postupic (Litomyšl).⁶² Tehdy také narostl počet členů bratrské církve. Dále byly vydávány zpěvníky a katechismy a také zřizovány první bratrské školy a špitály. Došlo i k rozvoji bratrské bohoslužby, při níž kněží oblékali bohatá roucha a užívali svíce i kalichy.⁶³ Malá stránka se od Jednoty bratrské oddělila roku 1496 a zanikla o 50 let později.⁶⁴ Tento vnitřní rozpor zapříčinil asi nejpodstatnější změnu bratrské věrouky, která se relativně často měnila pod vlivem dalších reformačních církví a také kvůli faktu, že se čeští bratři zaměřovali především na křesťanský život. Ze čtyř biskupů, kteří na počátku 16. století spravují čtyři kraje, má největší vliv Lukáš Pražský sídlící v Mladé Boleslavi. Právě on formuje nový základ bratrské teologie, kdy dělí církevní záležitosti do tří kategorií: věci podstatné, služebné a případné.⁶⁵ Tyto věci mají pak sloužit vztahu k Trojjedinému Bohu.

Významnými podporovateli českých bratří byli Tovačovští z Cimburka.⁶⁶ Právě tento původně husitský rod uvedl Jednotu bratrskou před rokem 1500⁶⁷ do Mladé Boleslavi. Konkrétně to byl Jaroš Tovačovský z Cimburka, který získal Mladou Boleslav po své zesnulé první manželce. Bratrskou víru přijal i jeho syn Adam Tovačovský, kterého měl se svou druhou manželkou Johankou Krajířovou z Krajku. Bratřím byl tímto panstvem věnován bývalý mladoboleslavský minoritský klášter, jenž se stal novým centrem, které čeští bratři pojmenovali podle biblické hory Karmel a toto označení má místo dodnes. Za finanční podpory panstva zde čeští bratři vybudovali

⁶⁰ ŘÍČAN 1957, 77

⁶¹ JUST 2011, 23–24

⁶² WERNISCH 2009, 125

⁶³ ZLÁMAL 2008, 195

⁶⁴ RUCKÝ 2015, 23

⁶⁵ Více Amedeo MOLNÁR: Bratr Lukáš, Bohoslovec Jednoty. Praha 1948, 19–32

⁶⁶ BAREŠ 1921, 28

⁶⁷ MOLNÁR 1952, 29

centrum, jehož součástí byl sbor, špitál, škola a později i tiskárna.⁶⁸ Mladoboleslavské obyvatelstvo bylo převážně husitské a Jednota bratrská zde postupně mezi obyvatelstvem našla mnoho nových příznivců.

Po tom, co král Vladislav II. vydal roku 1508 Svatojakubský mandát,⁶⁹ nastalo velké pronásledování členů a zejména vrchních představitelů Jednoty bratrské. V této době mladoboleslavské bratry podpořila již zmíněná Johanka Krajířová, která Jednotě bratrské udělila 6. srpna 1511⁷⁰ privilegium, jímž obnovila dřívější privilegium vydané roku 1500⁷¹ jejím synem Adamem Tovačovským. Král Vladislav II. byl nucen toto privilegium akceptovat, neboť byl zavázán oběma Johančiným zesnulým manželům za jejich skutky v jeho prospěch. Adam Tovačovský zemřel roku 1502,⁷² jeho matka tedy zdědila panství a tím se celé dostává do držení rodu Krajířů z Krajku. Roku 1513⁷³ Johanka Krajířová přenechala panství svému bratrovi Kunrátovi, který byl veřejně znám jako přívrženec Jednoty bratrské. Po smrti Vladislava II. ztratil Svatojakubský mandát účinnost, ale později byl ještě několikrát obnoven. Od roku 1522⁷⁴ vznikl kontakt mezi členy Jednoty bratrské a Martinem Lutherem, ovšem jednání nebylo zcela bez problémů a Jednota si tak od luterství i nadále udržovala jistý odstup.

Po smrti krále Ludvíka Jagellonského proběhla roku 1526⁷⁵ volba nového krále. Mezi voliteli byl také Kunrát Krajíř, který se nejvíce zastával o zvolení Ferdinanda Habsburského. K prvnímu veřejnému a slavnostnímu přistoupení několika šlechticů k Jednotě bratrské došlo na shromáždění českých bratří roku 1530⁷⁶ v Mladé Boleslavi a konkrétně to byli: Kunrát Krajíř z Krajku, Fridrich z Donína, Jan Křinecký z Ronova, Burian Špetle z Janovic a Arnošt Jilemnický. Již za života předal Kunrát Krajíř svému synovi Arnoštovi město Brandýs nad Labem. Arnošt po smrti svého otce roku 1542⁷⁷ převzal vládu nad celým panstvím. Mladoboleslavskému obyvatelstvu roku 1544⁷⁸ potvrdil všechny dosavadní svobody, zejména ty týkající se náboženství. Svou přízeň vůči českým bratřím navíc vyjádřil tím, že jim věnoval pozemek k výstavbě nového

⁶⁸ HERČÍK 2010, 109

⁶⁹ ZLÁMAL 2008, 197

⁷⁰ BAREŠ 1921, 34

⁷¹ MOLNÁR 1952, 42

⁷² BAREŠ 1921, 27

⁷³ Ibidem, 38

⁷⁴ ZLÁMAL 2008, 225

⁷⁵ ŘÍČAN 1957, 144

⁷⁶ RUCKÝ 2015, 29

⁷⁷ WERNISCH 2009, 137

⁷⁸ MOLNÁR 1952, 155

sboru. V důsledku stavovského povstání roku 1547⁷⁹ byl potrestán také Arnošt Krajíř. Ten toho roku musel králi postoupit téměř celé své panství s městy, vesnicemi a dvory. Mladá Boleslav s přilehlými dvory mu byly vyhrazeny jako místo domácího vězení. Paradoxním se může zdát, že roku 1537⁸⁰ chtěl král Ferdinand I. část panství od Krajířů koupit a nyní jim bylo zabaveno. Přesto se ale Arnošt Krajíř před králem českých bratří neustále zastával i v dalších letech a jejich činnost v Mladé Boleslavi před králem i zapíral. Arnošt také nechal v 50. letech 16. století dostavět významné mladoboleslavské stavby, které budeme podrobněji rozebírat v kapitole 4.2. a mezi které patří i nový bratrský sbor. Přestože den před vysvěcením nového sboru dostal Arnošt Krajíř přísný zákaz uskutečnit tuto událost, byl sbor následujícího dne vysvěcen. Král nechal sbor otevřený, neboť se Arnošta Krajíře i českých bratrů zastali i další čeští urození pánové. Byla to opět dlouhá doba perzekucí namířených proti Jednotě bratrské, ale i přes obnovení Svatojakubského mandátu se v Mladé Boleslavi zformovala největší základna českých bratří, a to zejména díky jejich podpoře významnými šlechtici. Většina mladoboleslavských bratří skončila po smrti Arnošta Krajíře roku 1555⁸¹ ve vězení nebo v emigraci. Roku 1564⁸² nastoupil po smrti krále Ferdinanda I. nový král Maxmilián II. To vzbudilo v českých bratrích naději, že dojde ke zlepšení podmínek pro působení církve. Čeští bratři předali novému králi svou konfesi, král jim dal ale pouze ústní slib, že budou v jeho zemi trpěni. Roku 1575⁸³ se Jednota bratrská spolupodílela na sepsání takzvané České konfese. Ta je ve výsledku kombinací bratrského a augšpurského vyznání víry vypracované osmnáctičlennou skupinou – za Jednotu bratrskou Vojtěch Kamejský ze Lstiboře se svým poradcem kaplanem Jiřím Strejcem.⁸⁴ Nakonec bylo z bratrské konfese v České konfesi použito více než se původně předpokládalo (celkem 25 článků), a to hlavně díky Jiřímu Strejcovi. Hned po přijetí České konfese mladoboleslavští bratři otevřeli svůj sbor. Když roku 1576⁸⁵ nastoupil na český trůn Rudolf II., došlo k dalšímu uvolnění náboženských poměrů, neboť Rudolf II. se o náboženství v zemi příliš nezabýval.

⁷⁹ BAHLCKE/EBERHARD/POLÍVKA 2001, 31

⁸⁰ MOLNÁR 1952, 164

⁸¹ BAREŠ 1921, 59

⁸² RUCKÝ 2015, 37

⁸³ ŘÍČAN 1957, 271

⁸⁴ BAREŠ 1921, 70

⁸⁵ ŘÍČAN 1957, 292

Přestože Arnošt Krajíř zanechal více svých potomků, mladoboleslavská větev rodu vymřela po meči již roku 1588.⁸⁶ Navíc Arnoštovi synové neměli takovou odvahu se před králem veřejně zastat členů Jednoty bratrské. Mladoboleslavské panství mělo po smrti Adama – posledního mužského potomka mladoboleslavské větve Krajířů připadnout jeho dvěma sestrám. Nakonec ho ale lstmi získala manželka Adama Krajíře Marta z Veselice. Marta z Veselice ještě téhož roku zemřela a Mladou Boleslav postoupila tehdejšímu nejvyššímu hofmistrovi království českého Jiřímu st. z Lobkovic.⁸⁷ Tento urozený muž pak roku 1589⁸⁸ směnil Mladou Boleslav za město Chomutov s Bohuslavem Joachimem Hasištejnským z Lobkovic. Pro mladoboleslavské členy Jednoty bratrské to znamenalo, že byli novým pánem nuceni přijmout augšpurské vyznání a řídit se jím. Nakonec ale došlo po určitých ústupcích ze strany Jednoty bratrské a přimluvám urozených pánů ke smíru mezi Jednotou a Bohuslavem Hasištejnským. Hasištejnskému se budova mladoboleslavského sboru líbila více než městský kostel, proto tam probíhalo kázání v češtině a proti vůli českých bratří i v němčině. Bohuslav Hasištejnský měl dluhy, proto roku 1595⁸⁹ prodal Mladou Boleslav obci, která byla zastoupena purkmistrem a staršími konšely. Město se následně stalo svobodným městem královským a Rudolfem II. mu byla také potvrzena všechna privilegia. V městské radě zasedali i členové Jednoty bratrské, ti se zasazovali o její smíření se stranou pod obojí. Stále ale měli i své protivníky – německé luterány, které do města uvedl Bohuslav Hasištejnský. Jednota bratrská začala na počátku 16. století⁹⁰ nábožensky i kulturně upadat. Roku 1602⁹¹ byl opět obnoven Svatojakubský mandát, jenž prikazoval uzavřít všechny bratrské sbory. To se samozřejmě nevyhnulo ani tomu mladoboleslavskému, následně byla uzavřena i bratrská škola a dům. Pod tlakem českých stavů byl roku 1609 vydán tzv. Rudolfův majestát,⁹² sbor českých bratří tak mohl být opět otevřen. Mimo to také dochází k jistému smíru mezi příslušníky různých vyznání, ovšem netrvá dlouho. Napětí v zemi začalo znovu narůstat za vlády krále Matyáše II., který nastoupil roku 1611.⁹³ I nadále docházelo k náboženským třenicím, roku 1618⁹⁴ byl do Prahy svolán stavovský sněm, kde došlo k obvinění a následně

⁸⁶ HERČÍK 2010, 20

⁸⁷ MOLNÁR 1952, 230

⁸⁸ BAREŠ 1921, 92

⁸⁹ BÄHLCKE/EBERHARD/POLÍVKA 2001, 340

⁹⁰ ZLÁMAL 2008, 229

⁹¹ ŘÍČAN 1957, 298

⁹² JUST 2011, 15

⁹³ ŘÍČAN 1957, 355

⁹⁴ MOLNÁR 1952, 247

i potrestání místodržících. Stále platil Rudolfův majestát, stavové chtěli tímto aktem docílit hlavně jeho dodržování. Ve Vídni byl akt označen jako nezákonné povstání, což Ferdinandovi II. umožnilo provést násilné potlačení českých stavů. Roku 1619⁹⁵ zemřel král Matyáš II. a českým králem byl zvolen Fridrich Falcký. Jeho vláda ovšem netrvala dlouho, ještě téhož roku došlo k povstání, jež vyvrcholilo bitvou na Bílé hoře v listopadu 1620, kde došlo k vítězství císařské armády. Důsledkem této události bylo, že čeští bratři byli buď nějakým způsobem stíháni, nebo emigrovali.

⁹⁵ HERČÍK 2010, 20

3. Specifika bratrského liturgického prostoru a umění

Jak již bylo zmíněno, Jednota bratrská ve svém učení vycházela z ideálu prvotní předkonstantinovské církve, před věroučnou stránku svého vyznání stavěli samotný křesťanský život. V této kapitole se zaměříme na to, jak se všechny tyto věci odrážely v liturgickém prostoru bratrských staveb a v bratrském umění. Většinu příkladů pak dáme do konkrétní souvislosti s prostorem bývalého českobratrského sboru v Mladé Boleslavi.

V předchozí kapitole bylo zmiňováno, že se zpočátku v bratské bohoslužbě neužívala bohatá roucha ani drahé nádoby. Tato situace se začala s počátkem 16. století měnit, a to hlavně pod vlivem nových členů Jednoty bratrské, kteří již měli humanistické vzdělání a také pod vlivem podporovatelů českých bratří z řad šlechty. Podobně to bylo s užíváním výzdoby a dalších uměleckých předmětů, kdy se čeští bratři často obávali modloslužby, ale dle nejnovějších poznatků je zřejmé, že umění bylo vždy jakousi součástí existence jejich vyznání, tak jako to můžeme vidět u ostatních reformačních církví. Přestože teologové Jednoty bratrské ve svých spisech velmi striktně odmítali vše, co by mohlo být předmětem modloslužby, jen velmi zřídka docházelo k ikonoklasmu páchaném přímo českými bratry. Pokud k ikonoklasmu ze strany příslušníků českých bratří došlo, byli to pouze jednotlivci.⁹⁶ K ničení obrazů radikálními příslušníky reformačních církví docházelo i v jiných evropských zemích.⁹⁷

Ačkoliv se může zdát, že sakrální stavby vzniklé v 16. a na počátku 17. století mají mnoho společných prvků a že se liturgický prostor různých nekatolických kostelů v mnohém neliší, nelze zapřít, že každá konfese vnesla do architektury svá individuální specifika vycházející ze své věrouky.⁹⁸ Začneme samotným základem bratrského učení, kterým je požadavek k návratu ideálu prvotní apoštolské církve. Samotní bratři podnikali na konci 15. století⁹⁹ cesty na východ, kde měli za úkol podobnou církev najít, to se ovšem nezdařilo. Zaujetí prvotním křesťanstvím je v případě mladoboleslavského sboru patrné viditelnou inspirací stavby bazilikou sv. Ambrože v Miláně.¹⁰⁰ Po vzoru táboritů čeští bratři zavrhovali vše, co by věřícího mohlo rušit při modlitbách nebo

⁹⁶ Více Milena BARTLOVÁ/Michal ŠRONĚK 2007, 341–343

⁹⁷ KOERNER 2004, 27

⁹⁸ Více Ondřej JAKUBEC: Modalita a konfesionalita sakrálních staveb v českých zemích 16. a počátku 17. století. In: HORNÍČKOVÁ/ŠRONĚK 2013, 49–72

⁹⁹ ZLÁMAL 2008, 201

¹⁰⁰ KRČÁLOVÁ 1952, 118

bohoslužbě.¹⁰¹ Mimo to byli také zastánci Chelčického myšlenky o modloslužbě, která je utvrzovala v tom, že klanění se obrazům svatých je hřích o čemž také svědčí dobové spisy bratrských teologů, jakými byli například Prokop z Hradce, Lukáš Pražský nebo Tůma Přeloučský.¹⁰² Za hřích bylo považováno také konání poutí za svatými sochami a obrazy, proto ani v bratrských chrámech nebyly obrazy, sochy svatých a oltáře, před kterými by se věřící mohli klanět. V mladoboleslavském českobratrském sboru může nepřítomnost oltáře dokazovat relativně malý prostor presbytáře, který je zde tvořen pouze o stupeň zvýšenou mělkou apsidou v šíři hlavní lodi. [1] Podrobné zmínky o bratrském pojetí modlářství bylo obsaženo také v oficiálním bratrském vyznání víry.¹⁰³ Bratrská bohoslužba byla založena převážně na kázání. V bratrském liturgickém prostoru se kázalo z prostoru presbytáře,¹⁰⁴ který proto možná v případě mladoboleslavského sboru tvoří hlavní a nejdůležitější část celého liturgického prostoru. Navíc presbytář mladoboleslavského sboru není nijak výrazně oddělen od hlavní lodi a díky tomu posluchači kázání mohli na kazatele vidět téměř odkudkoli. Snaha o jakési otevření a sjednocení prostorů interiérů se ovšem u sakrálních staveb různých konfesí vzniklých okolo poloviny 16. století objevuje i v jiných zemích.¹⁰⁵ Důležitou součástí byl i společný zpěv. Pro tyto potřeby byl bratrský sbor v Mladé Boleslavi vybaven tribunami, které se od 30. let 16. století¹⁰⁶ stávaly běžnými i v dalších českých kostelech, již dříve jsou ale tribuny součástí německých kostelů.¹⁰⁷ Bratrské kostely byly zdobeny převážně citáty z Bible, tato výzdoba je nejlépe dochována právě v interiéru mladoboleslavského sboru a podrobněji ji rozebereme v kapitole 5.2.1. Podobná výzdoba byla ale také například ve sborech v Brandýse nad Labem, Kralicích a Ivančicích.¹⁰⁸ Výzdoba citáty neměla v případě českobratrských sborů pouze estetickou funkci, ale také moralizující a didaktickou, mnohdy se také vztahovaly k činnostem konaným ve sborech.¹⁰⁹

O dalším vybavení bratrských sborů svědčí soubor nedávno nalezených inventárních listin.¹¹⁰ Časově se tyto záznamy pohybují okolo roku 1609.¹¹¹ V listinách

¹⁰¹ BARTLOVÁ/ŠRONĚK 2007, 335

¹⁰² HORNÍČKOVÁ/ŠRONĚK 2010, 303

¹⁰³ BARTLOVÁ/ŠRONĚK 2007, 338

¹⁰⁴ KRČÁLOVÁ 1952, 116

¹⁰⁵ KAUFMANN 1995, 135

¹⁰⁶ KRČÁLOVÁ 1955, 142

¹⁰⁷ KOERNER 2004, 403

¹⁰⁸ BARTLOVÁ/ŠRONĚK 2007, 347

¹⁰⁹ HORNÍČKOVÁ/ŠRONĚK 2010, 312

¹¹⁰ Více Jiří WALDHAUSER 2009, 42–43

¹¹¹ WERNISCH 2009, 184

jsou zapsány hlavně liturgické nádoby a textilie, jež byly zdobeny hlavně znaky podporovatelů a členů Jednoty bratrské z řad šlechty. Inventáře sloužily hlavně pro kontrolu majetku při vizitacích jednotlivých sborů, ale také při jejich předávání nově ustanoveným správcům.¹¹² Zajímavostí jsou ovšem textilie s vyšívanými postavami evangelistů, neboť bratrská věrouka figurální výzdobu nepovolovala, a přesto jsou v inventárních listinách popsány. Předpokládáme ovšem, že liturgické předměty byly často objednávané hlavně donátory a jejich výzdoba tak odrážela hlavně vkus jednotlivých objednavatelů, kteří se příliš nepodřizovali bratrským doporučením. Donátoři byli ale mezi bratrskými předáky velice váženými osobnostmi, proto byly akceptovány i předměty neodpovídající přesně bratrským regulím, které byly stanoveny v teologických spisech českých bratří.¹¹³ Z průběhu 16. století se dochovalo několik bratrských kalichů, díky kterým si můžeme udělat představu o výzdobě bratrských liturgických předmětů. **[2, 3, 4, 5]**

V souvislosti s uměním Jednoty bratrské je důležité zmínit také výzdobu bratrských knih. I v tomto případě bylo vše podřízeno bratrským obavám z modloslužby, a navíc také snaze, aby dekor knihy neodváděl čtenáře od textu. Jako první tiskl pro Jednotu bratrskou Pavel Olivetský v Litomyšli.¹¹⁴ Právě on začal tisky vybavovat titulními listy, k jejichž výzdobě se postupně začaly používat černobílé dřevořezy. Namísto ilustrativních dřevořezů čeští bratři k výzdobě knih používali nejrůznější druhy renesančního dekoru, jako například listy, rámy, pobíjený ornament, bordury,¹¹⁵ mauresky a arabesky.¹¹⁶ Svým dekorem se vyznačují bratrské kancionály, které byly mnohdy kvůli své bohaté výzdobě kritizovány. Nejznámějším příkladem z produkce Jednoty bratrské je ovšem bratrský překlad Bible vytištěný v Kralicích. Na titulním listu prvního dílu Bible kralické z roku 1579¹¹⁷ je text vložen do rámce zdobeném listy a ovocem. **[6]** Podobné rámce jsou dochovány i na stěně apsidy mladoboleslavského bratrského sboru. Proto jsou tisky Jednoty bratrské považovány za důležitý inspirační zdroj pro tuto výzdobu. Použití takové výzdoby pro interiér bratrské modlitebny je více než zřejmé, neboť podobně jako při čtení knihy neměl být čtenář rušen výrazným dekorem knihy od textu, tak i při poslechu kázání by nebylo vhodné, aby byl posluchač rozptylován výraznou výzdobou interiéru bratrského kostela.

¹¹² SOSNOVEC, 2009, 6

¹¹³ BARTLOVÁ/ŠRONĚK 2007, 351

¹¹⁴ BOHATCOVÁ 1962, 49

¹¹⁵ MITÁČEK 2013, 32

¹¹⁶ HORNÍČKOVÁ/ŠRONĚK 2010, 339

¹¹⁷ MITÁČEK 2013, 41

4. Matteo Borgorelli

Italský stavitel Matteo Borgorelli pocházel ze severoitalské vesnice Porlezza u jezera Lugano.¹¹⁸ Dlouho nebyl v českém prostředí příliš známou osobností, jeho přínos pro českou renesanční architekturu se ovšem nedá popřít. Výjimečnost Mattea Borgorelliho spočívala hlavně v projektovaných sakrálních stavbách, kde byly poprvé ve větší míře uplatňovány renesanční prvky. Jeho osobou se poprvé v 70. letech 19. století zabýval brandýský rodák Justin Václav Prášek¹¹⁹ a připsal mu tak stavbu bývalého sboru Českých bratří v Brandýse nad Labem a dnes již téměř zaniklou kapli svatého Rocha u kamenného mostu mezi Brandýsem nad Labem a Starou Boleslaví.

Stavitel přišel do Čech z Milána spolu se svým bratrem. Pravděpodobně se připojili k některé ze skupin zedníků a kameníků, kteří ve 30. letech 16. století¹²⁰ opouštěli oblast severní Itálie. Ti se pak usazovali v českých městech a pracovali nejen pro krále, ale i pro českou šlechtu. Matteo Borgorelli se usadil ve službách rodu Krajířů z Krajku, jejichž území v době Borgorelliho příchodu sahalo od Prahy až po Turnov. Jeho jméno je poprvé uvedeno v souvislosti s městem Brandýs nad Labem, kde vybudoval své první známé stavby, podrobněji rozebrané v následující podkapitole. V té době již také pravděpodobně pracoval pro Arnošta Krajíře z Krajku v Mladé Boleslavi. Borgorelliho další osudy pak byly spjaty už nejen s rodem Krajířů, ale i s Českou komorou, které brandýské panství připadlo po jeho konfiskaci roku 1547,¹²¹ kdy se Arnošt Krajíř z Krajku zúčastnil neúspěšného povstání proti králi Ferdinandovi I. Borgorelli si v této době postavil v Brandýse nad Labem dům. Později je doložen Borgorelliho pobyt v Praze, kam v zimě roku 1547 cestoval z důvodu projednání staveb v Brandýse nad Labem s Českou komorou. Tato cesta se ovšem protáhla, neboť jeho pobyt v Brandýse není na delší dobu doložen. Předpokládá se tedy, že v tuto dobu byl v Mladé Boleslavi u Arnošta Krajíře z Krajku, kde byl již také v této době rozestavěn bratrský sbor. Následně se Borgorelli vrátil do Brandýsa, kde se podílel na výstavbě dalšího křídla zámku. O Borgorelliho postavení v tehdejší společnosti mohou svědčit zprávy o koupi domu v Brandýse, který sice zanedlouho opět prodal, ale jeho obchodování s brandýskými nemovitostmi pokračovalo, dokonce s podporou české

¹¹⁸ VLČEK 2004, 73

¹¹⁹ Justin Václav PRÁŠEK: Okres Brandejsský nad Labem: nástin historicko – archeologický. Praha 1875

¹²⁰ KRČÁLOVÁ 1952, 136

¹²¹ BAREŠ 1921, 53

komory. Nedaleko svého domu si postavil velký dvůr a byl tedy velmi bohatým a váženým obyvatelem Brandýsa nad Labem.

V 1. polovině 50. let 16. století došlo ke zlepšení podmínek pro dostavbu bratrského sboru v Mladé Boleslavi, na kterém měl Borgorelli pracovat jako architekt. Kromě toho zde měl také dokončit přestavbu zámku, postavil radnici, vodárenskou věž a navrhnout hřbitovní kostel svatého Havla.¹²² Prameny pro jeho působení v Mladé Boleslavi ovšem nejsou. Mladoboleslavské stavby mu byly připisány Jarmilou Krčálovou¹²³ na základě stylové podobnosti s doloženými brandýskými stavbami. I mladoboleslavským stavbám se budeme podrobněji věnovat v podkapitole 4.2.

V 60. letech 16. století se opět rozeběhla stavební činnost v Brandýse, který byl poničen požárem. Zároveň byl Borgorelli také vedoucím stavby zámku v Přerově nad Labem.¹²⁴ Práce byla znesnadňována nejen úředníky, ale i nedostatkem financí a Borgorelli sám finančně stavbu podpořil. Později Borgorelli pracoval na stavbě myslivny v Hlavenci nedaleko Brandýsa nad Labem. Jeho poslední stavbou byl brandýský most, ten měl být postaven z Borgorelliho finančních prostředků. Most byl dokončen v roce jeho smrti roku 1572.¹²⁵ Jsou známi i pozůstalí Mattea Borgorelliho, mezi něž patřila dcera Anna z prvního manželství, vdova Markéta z Lochu, druhá dcera Alžběta a syn Matěj.¹²⁶

¹²² KRČÁLOVÁ 1952, 137

¹²³ Jamila KRČÁLOVÁ: Matteo Borgorelli a jeho stavební činnost v Čechách (diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha 1952

¹²⁴ VLČEK 2004, 74

¹²⁵ KRČÁLOVÁ 1952, 140

¹²⁶ TŮMOVÁ 2010, 13

4.1. Stavby Mattea Borgorelliho v Čechách

4.1.1. Bývalý sbor Českých bratří v Brandýse nad Labem

Jak již bylo řečeno v předchozí kapitole, první doložené stavby Mattea Borgorelliho se nachází v Brandýse nad Labem, jenž byl jedním z center českých bratří. Toto město je dnes přirozeně propojeno se Starou Boleslaví, nachází se v okrese Praha-východ a tvoří tak přirozené centrum tohoto okresu. První stavbou, na které zde Borgorelli pracoval, byla budova bývalého bratrského sboru. [7] Vznik stavby je doložen nápisem na klenbě kněžiště, k jehož objevení došlo roku 1853.¹²⁷ Ten její vznik datuje lety 1541–1542. Kromě toho je vznik datován i zprávou z roku 1541¹²⁸ o zakoupení pozemku Arnoštem Krajířem z Krajku, který byl jejím objednavatelem a zároveň již zmíněným podporovatelem českých bratří. Borgorelli je v souvislosti s touto stavbou nazýván Magister Matheus Italus nebo také mistr Mates. Stavba byla pravděpodobně dokončena už v červnu 1542.¹²⁹ Jak již bylo výše zmíněno, roku 1547 připadlo brandýské panství královské komoře a spolu s ním i budova bratrského sboru. O tehdy největší kostelní budovu ve městě byl velký zájem ze stran církví, ale nakonec připadla církvi podobojí (její původní chrám svatého Vavřince se stal pouze hřbitovním kostelem) a stala se jejím novým farním kostelem.¹³⁰ Kostel byl postupně vybaven nábytkem, kostelními obrazy i oltáři. Mezi lety 1574–1577¹³¹ byla okolo kostela postavena zeď, dále byla přistavena dřevěná kostelní zvonice. To vše za peníze ze sbírky, kterou dal uspořádat hejtman města Vilém z Opperštorfu¹³² mezi občany nebo také za peníze z pokut, udělovaným tajným příslušníkům českých bratří.¹³³ Stěny brandýského sboru byly podobně jako stěny dalších bratrských sborů vyzdobeny citáty z Písma. Roku 1594¹³⁴ byly nápisy v brandýském sboru zabíleny, neboť roku 1581 Rudolf II. přikázal, aby fary osazoval kněžími arcibiskup, docházelo tak k pokatoličťování farností podobojí. O podobě kostela vypovídají i dva popisy, které se zachovaly. Od roku 1628¹³⁵ je už kostel znám pod dnešním názvem, tedy Obrácení svatého Pavla. Po polovině 18. století byla postavena tentokrát již zděná zvonice, která

¹²⁷ KRČÁLOVÁ 1952, 37

¹²⁸ Ibidem, 35

¹²⁹ TŮMOVÁ 2010, 22

¹³⁰ PRÁŠEK 1908, 247

¹³¹ POCHE 1977, 117

¹³² TŮMOVÁ 2010, 22

¹³³ PRÁŠEK 1908, 251

¹³⁴ KRČÁLOVÁ 1952, 36

¹³⁵ TŮMOVÁ 2010, 22

byla podle jednoho z popisů opatřena již třemi zvony. Tento popis zhotovil stavitel Scotti,¹³⁶ dozvídáme se z něj, že kostel potřeboval rekonstrukci. Stavitel také udělal plány na rozšíření kostela, ale pravděpodobně došlo pouze k jeho barokizaci. Roku 1900 byl v průčelí osazen nový pseudogotický portál.¹³⁷ V případě této stavby je důležité zmínit se o některých architektonických prvcích, neboť na základě jejich podobnosti může být mladoboleslavský sbor připisán právě Borgorellimu. Obě stavby jsou si podobné již svým dispozičním uspořádáním, jedná se o trojlodní, k východu orientovanou stavbu se stejně vysokými loděmi. Z vnějšku je ovšem hlavní loď převýšena. Charakteristickým společným prvkem je poloválcový závěr v celé šíři hlavní lodi. Hlavní loď je zaklenuta valenou klenbou s výsečemi. [8] Mnohé architektonické články ale byly změněny, při již zmiňované barokizaci a původní podobu bývalého sboru v Brandýse neznáme. Pravděpodobně tak bylo společných architektonických článků mnohem více. Jak již bylo zmíněno, dnes je stavba známa pod názvem kostel Obrácení svatého Pavla a je ve správě Římskokatolické farnosti Brandýs nad Labem, spadající pod pražskou arcidiecézi.

4.1.2. Zámek v Brandýse nad Labem

Další stavbou, na které Borgorelli v Brandýse nad Labem pracoval, byl zdejší zámek. [9] Ten je vybudován na malém návrší na levém břehu řeky Labe. Na tomto místě již kolem počátku 14. století stál malý hrádek s jednou věží, který byl v následujícím století postupně přestavěn a rozšířen o další křídlo.¹³⁸ Stavba má tedy velmi bohatou stavební historii,¹³⁹ proto se zde budeme věnovat primárně stavebním změnám, které zde provedl právě Borgorelli. Ten na přestavbách zámku začal pracovat již v době, kdy bylo ještě brandýské panství v držení Arnošta Krajíře z Krajku, tedy v letech 1540–1547.¹⁴⁰ Poté bylo panství zkonfiskováno králem Ferdinandem I. Stavitel ale spolu s patnácti pracovníky¹⁴¹ přešel do služeb krále a v pracích na přestavbě zámku dále s přestávkami pokračoval až do své smrti. Borgorelli zde stavěl buď podle svých plánů nebo podle plánů Paola della Stelly¹⁴² a jeho práce zde lze rozdělit do tří fází

¹³⁶ KRČÁLOVÁ 1952, 36

¹³⁷ POCHE 1977, 117

¹³⁸ Ibidem, 115

¹³⁹ Více Justin Václav PRÁŠEK 1908, 72–74

¹⁴⁰ TŮMOVÁ 2010, 13

¹⁴¹ KRČÁLOVÁ 1952, 45

¹⁴² Ibidem, 61

v letech 1540–1547, 1548–1554 a 1563–1572.¹⁴³ Během první fáze byly přestavěny a nábytkem vybaveny pokoje v severním nároží zámku včetně velké věže. Ferdinand I. dal zámek roku 1548 rozšířit. V této době pro něj v Praze pracuje Paolo della Stella. Ten je v pramenech týkajících se brandýského zámku označován jako mistr Pavel a král je jím i svým synem arciknížetem Ferdinandem v rozhodování o podobě stavby značně ovlivněn. Předpokládáme tedy, že západní arkádové křídlo, [10] které na zámku po roce 1548 začalo vznikat je onou částí, která není podle Borgorelliho návrhu. Ferdinand I. chtěl, aby byl stavebním materiálem pro rozšíření zámku kámen. Paolo della Stella byl pověřen dozorem nad stavebními úkony, které měl Borgorelli vykonat, po Stellově smrti prováděl dozor Bonifác Wohlmüt a později také Hans Tirol.¹⁴⁴ Nové křídlo mělo být vybudováno na kamenných pilířích a sloupech, vzniklé místnosti měly být osvětlovány pouze okny prolomenými přímo ven, a ne do chodby. Součástí prací byla i oprava již stojícího schodiště. Práce pokračovaly velmi pomalu kvůli nedostatku financí, hrozilo dokonce, že stavební dělníci odejdou. Budovu zámku roku 1552 zasáhl požár a přesto, že byla poničena i střecha, finance na její opravu uvolnil král až následující rok. Během let 1548–1554 bylo tedy z původních plánů dostavěno pouze schodiště, dovybaveny nové pokoje, opravena střecha a upravena studna, ze které si město smělo udělat přípojku do kašny na náměstí, kam pak ze zámku tekla přebytečná voda. Většinu těchto stavebních prací ovšem prováděl dle svých plánů již zmiňovaný Bonifác Wohlmüt.¹⁴⁵ Stavební činnost na zámku opět započala o deset let později. O podobě stavby v tomto případě již rozhodoval nejen král a stavitel Borgorelli, ale i arcivévoda Ferdinand a brandýský hejtman. V této fázi se mělo vystavět nové dvoupatrové křídlo a nová kaple s pro Borgorelliho typickým poloválcovým závěrem, starší severní a východní křídla měla být zvýšena o jedno patro. [11] Borgorelli slíbil vybudovat nejen hrubou stavbu, ale i zhotovit okna a dveře. Dále měl postavit krby, komíny a různá hygienická zařízení.¹⁴⁶ Kromě toho měl dát vyzdobit stěny sgrafity. [12] Král chtěl také založit zahrady a krytou chodbou je spojit se zámek. I v této fázi pokračovala stavba velmi pomalu, opět zde hrál roli nedostatek financí a také potřeba změnit původní plány kvůli prasklinám ve zdech způsobených požárem.¹⁴⁷ Borgorelli stavěl i novou věž, ze zpráv je patrné, že dodávky materiálu na stavbu byly

¹⁴³ POCHE 1977, 115

¹⁴⁴ PRÁŠEK 1908, 74

¹⁴⁵ KRČÁLOVÁ 1952, 62

¹⁴⁶ Ibidem, 47

¹⁴⁷ PRÁŠEK 1908, 76

nespolehlivé. Původní gotická východní věž byla roku 1565¹⁴⁸ snesena a její existence je patrná pouze z půdorysu stavby. V této době už ovšem o stavbě rozhodoval nástupce Ferdinanda I. Maxmilián II. Nový panovník trval na tom, že než započne další stavba, chce stávající práce zkontrolovat. To, že stavební práce trvaly až do Borgororelliho smrti, odvozujeme z dochovaných účtů vztahujících se k této stavbě.¹⁴⁹ Již v 90. letech 16. století bylo potřeba opravit krovy pobité plechem. Následně byl zámek značně poničen během třicetileté války a o rozsahu poválečných obnov zámku nevíme.¹⁵⁰ Rozsáhlejších přestaveb se zámek dočkal v době baroka, kdy byly svěřeny architektu Františku Maxmiliánu Kaňkovi. Za Josefa II. místo sloužilo jako byty důstojníků. Od 2. poloviny 19. století do roku 1918 zde pobývali různí představitelé Habsbursko-lotrinské dynastie. Po roce 1918 přešel zámek do rukou státu. Od něj jej roku 1995 převzalo město, které zde zřídilo historickou expozici.

4.1.3. Zámek v Přerově nad Labem

Současně se stavbou brandýského zámku pracoval Borgorelli na zámku v Přerově nad Labem, [13] který se nachází přibližně osmnáct kilometrů východně od Brandýsa nad Labem v okrese Nymburk. Původně zde stála tvrz, jež vystřídalo v poslední čtvrtině 14. století¹⁵¹ správní sídlo břevnovského kláštera a již tehdy se začalo formovat půdorysné rozložení budoucího zámku. Ten měl téměř čtvercový půdorys se čtyřmi křídly okolo dvora. Potom, co se na zámku během krátké doby vystřídalo více majitelů, byl roku 1547¹⁵² zabrán královskou komorou. Vzhledem k jeho zeměpisné poloze ho Ferdinand I. nechal přestavět na lovecký zámeček. V letech 1559–1561¹⁵³ nechal vystavět hospodářské budovy a upravit starou tvrz. Borgorelli zde začal stavět na počátku roku 1563.¹⁵⁴ V té době dle plánů již stálo jihovýchodní nároží s arkýřem, přízemí i první patro východního a severního křídla s bránou a vřetenovým schodištěm a také přízemí západního křídla. Zvýšil severní a východní křídlo zámku o druhé patro s místnostmi a západní křídlo o dvě patra. Borgorelliho hlavní přístavbou zde bylo celé jižní křídlo zámku. Dále postavil novou klenutou bránu do zámku a schodišťovou věž v jihovýchodním nároží zámku. Kromě toho nechal zámek vyzdobit

¹⁴⁸ POCHE 1977, 116

¹⁴⁹ KRČÁLOVÁ 1952, 49

¹⁵⁰ POCHE 1977, 115

¹⁵¹ POCHE 1980, 172

¹⁵² KRČÁLOVÁ 1952, 80

¹⁵³ POCHE 1980, 172

¹⁵⁴ KRČÁLOVÁ 1952, 80

sgrafity. Práce byly dokončeny roku 1564.¹⁵⁵ V 70. letech 16. století zde prováděl opravy pražský stavitel Ulrico Aostali.¹⁵⁶ Od roku 1582 v Přerově stavěl Hector de Vaccani,¹⁵⁷ jehož nejvýznamnější přístavbou byl krytý kamenný most z jihozápadního nároží zámku do bažantnice. Další opravy zámek potřeboval již na počátku 17. století.¹⁵⁸ V druhé polovině 17. století¹⁵⁹ se severovýchodní a jihozápadní nároží zámku zřítily, ale přízemí severovýchodního nároží je dodnes patrné. Dodnes se tedy dochovala pouze dvě křídla (východní a jižní) s gotickými a renesančními pravoúhlými okny, jinak jsou vnější i nádvorní fasády hladké, zdobené pouze sgrafity. Dvě dochovaná křídla navazují na velký nárožní sál, který se otvírá do obdélného arkýře, kde se původně nacházela kaple. Arkýř je na dvou přízemních krakorcích a je stejně vysoký jako celý zámek. V tomto nároží je také dochováno Borgorelliho hranolovité schodiště zakončené osmibokou věží. Za povšimnutí stojí Borgorelliho jižní křídlo zámku, které se arkádami otevírá do nádvoří. [14] Arkády jsou sklenuty na hladké pilíře. Podobných arkád si můžeme všimnout i na mladoboleslavském zámku, kde Borgorelli údajně pracoval na renesančních přestavbách. Ale některými prvky se přerovský zámek podobal i tomu brandýskému, například krytým kamenným mostem. Ovšem arkády brandýského zámku jsou mnohem zdobnější. Dnes je zámek v Přerově nad Labem veřejnosti nepřístupný a bez využití.

4.1.4. Kamenný most v Brandýse nad Labem

Borgorelliho most byl postaven na místě, kde původně stál dřevěný most z konce 14. století.¹⁶⁰ Borgorelli postavil tento most za své peníze a jedná se o jeho poslední stavbu. Most byl z menších kamenů a měl 23 oblouků, které nesly směrem nahoru se zužující pilíře. Stavba začala pravděpodobně roku 1568¹⁶¹ a dokončena byla dle zpráv už následujícího roku. V roce Borgorelliho smrti byl most vydlážděn,¹⁶² což znamená, že byl již zcela dokončen. K opravám mostu muselo v důsledku povodní dojít již na konci 16. století.¹⁶³ V té době začala výstavba nového kamenného mostu přes slepé mlýnské rameno Labe pod zámek, kde pracovali Victorin Houser a Hector

¹⁵⁵ KRČÁLOVÁ 1952, 81

¹⁵⁶ Ibidem, 81

¹⁵⁷ POCHE 1980, 173

¹⁵⁸ KRČÁLOVÁ 1952, 81

¹⁵⁹ Ibidem, 82

¹⁶⁰ Ibidem, 89

¹⁶¹ POCHE 1977, 116

¹⁶² PRÁŠEK 1908, 93

¹⁶³ KRČÁLOVÁ 1952, 89

Vaccani,¹⁶⁴ který pracoval i na zámku v Přerově nad Labem. Dodnes se v Brandýse dochoval pouze jeden kamenný most, a to ten přes mlýnské rameno, který má pouze dva oblouky. Borgorellioho dlouhý most, u kterého se nacházela i kaple svatého Rocha, přešel do správy silničního eráru, roku 1841¹⁶⁵ byl rozšířen a mohla zde tedy vzniknout nová cesta z Prahy do Liberce.¹⁶⁶ Most definitivně zanikl roku 1931,¹⁶⁷ kdy byl na tomto místě postaven nový most.

4.1.5. Kaple svatého Rocha ve Staré Boleslavi

Jak již bylo zmíněno, mezi Brandýsem a Starou Boleslaví u kamenného mostu stála kaple svatého Rocha. Doba jejího vzniku ani architekt nejsou známi. Nejstarší zmínka o kapli je z roku 1640,¹⁶⁸ je to kresba v Merianově topografii. [15] Dle kresby lze přibližně rozeznat i její podobu. Jednalo se o malou z vnějšku nečleněnou stavbu s pro Borgorellioho typickým poloválcovým závěrem. Právě na základě tohoto prvku, který Borgorelli použil na svých doložených stavbách, připsal Justin V. Prášek kapli svatého Rocha Borgorellimu. Dnes usuzujeme, že stavba vznikla pravděpodobně s již zmiňovaným mostem. Dodnes se z kaple dochovala pouze její poloválcová apsida, která byla počátkem 20. století značně přestavena. [16] Lod' kaple byla zbořena roku 1841 při již zmiňovaném rozšiřování mostu.

4.1.6. Myslivna v Hlavenci

Nedaleko Brandýsa se nachází menší obec Hlavenec, spadající dnes stejně jako Brandýs nad Labem do okresu Praha-východ. Myslivnu zde Borgorelli stavěl roku 1557 a pak v letech 1567–1570.¹⁶⁹ Bylo to pouze stavení s několika místnostmi a přilehlou vinicí. Následně ale bylo stavení v 80. letech 16. století¹⁷⁰ přestaveno Rudolfem II. na malý jednopatrový lovecký zámeček s dvěma hranolovými věžemi. Později byl objekt dále přestavován a měl různá využití.¹⁷¹ Nyní je již několik let dlouhodobě nabízen k prodeji a nevyužitý.

¹⁶⁴ PRÁŠEK 1908, 94

¹⁶⁵ KRČÁLOVÁ 1952, 90

¹⁶⁶ PRÁŠEK 1910, 399

¹⁶⁷ POCHE 1977, 117

¹⁶⁸ KRČÁLOVÁ 1952, 91

¹⁶⁹ Ibidem, 88

¹⁷⁰ PRÁŠEK 1908, 376

¹⁷¹ POCHE 1977, 378

Poslední tři zmiňované stavby, které Borgorelli postavil se rovněž nacházejí buď přímo v Brandýse nebo jeho nejbližším okolí. Tyto stavby se ale nedochovaly, nebo byly ve velké míře změněny pozdějšími přestavbami a jejich původní podobu jsme schopni odvodit pouze ze soudobých zpráv.

4.2. Stavby Mattea Borgorelliho v Mladé Boleslavi

Jak již bylo zmíněno, panství rodu Krajířů z Krajku se ve 40. letech 16. století rozkládalo od Brandýsa nad Labem přes Mladou Boleslav až k Turnovu. Borgorelliho stavební činnost v Mladé Boleslavi není prameny nijak podložena, ale v období 16. století bylo běžnou praxí, že významné české šlechtické rody dlouhodobě zaměstnávaly jednoho stavitele, který si dále najímal své pomocníky a mohl tak pracovat na různých místech v celém panství rodu.¹⁷² Není tedy nijak vyloučeno, že tomu tak nebylo i v případě Mattea Borgorelliho, který je jako stavitel Krajířů z Krajku doložen mimo jiné v Brandýse nad Labem. Mladá Boleslav však nebyla Krajířům po roce 1547 zabavena, jako již zmíněný Brandýs nad Labem, byla jim dána v léno, a tak i vyhrazena jako místo domácího vězení.¹⁷³

3.2.1. Zámek

Mladá Boleslav je dnes okresním městem ležícím asi 37 kilometrů severovýchodně od Brandýsa nad Labem. Město začalo vznikat na skalním ostrohu, kde se patrně již ve 12. století¹⁷⁴ nacházelo románské hradiště. Toto místo se tedy přirozeně stalo nejvhodnějším pro stavbu hradu. Zámek má tedy dnes nejen díky svému umístění spíše podobu hradu a jako hrad je dodnes často označován. [17] Hrad byl dále přestavován, a to hlavně na konci 15. století,¹⁷⁵ kdy byl v držení Tovačovských z Cimburka. Mladoboleslavské panství se dostalo do držení rodu Krajířů po smrti Adama Tovačovského z Cimburka. Tehdy jeho matka Johanka z Krajku, zmiňovaná příznivkyně českých bratří, zdělila toto panství, které roku 1513¹⁷⁶ převedla na svého bratra Kunderáta Krajíře. Právě Krajířové nechali na přelomu 40. a 50. let 16. století¹⁷⁷ přestavět hrad na renesanční zámek. Krajířové totiž do roku 1547 pobývali hlavně na nově postaveném a jistě pohodlném zámku v Brandýse nad Labem, ale po jeho konfiskaci si patrně museli k pohodlnějšímu životu upravit mladoboleslavský hrad. Toto tvrzení může přispívat k odhadované době renesanční přestavby zámku. Při této přestavbě, kterou mohl provádět Matteo Borgorelli, již byla patrně dána trojkřídlá dispozice stavby. O Borgorelliho účasti na navrhování přestavby nejvíce svědčí téměř

¹⁷² KRČÁLOVÁ 1952, 96

¹⁷³ Ibidem, 92

¹⁷⁴ BAHLCKE/EBERHARD/POLÍVKA 2001, 339

¹⁷⁵ BAREŠ 1921, 20

¹⁷⁶ MĚSTECKÁ 2011, 10

¹⁷⁷ Ibidem, 12

nečleněná fasáda zámku a arkády východního křídla otevírající se svými čtyřmi pásmy do nádvoří. Arkády jsou podobné arkádám přerovského zámku. [18] Jak v Mladé Boleslavi, tak v Přerově jsou arkády ve všech patrech sklenuty na hladké pilíře, tím se liší od většiny zámeckých staveb té doby. Zároveň byly obě arkády v pozdějším období zazděny a jejich původní profilace se nedochovala. Výška arkád je také v obou případech dána výškou každého patra, to znamená, že ve zmiňovaném Přerově nad Labem jsou arkády dvou nejvyšších pater tvořeny segmentovými oblouky na nízkých pilířích a v Mladé Boleslavi je takto sklenuta arkáda posledního patra. Můžeme tedy předpokládat, že Borgorellioho úpravy spočívaly ve zvýšení budovy, která tak zapříčinila setření výrazného výškového rozdílu mezi již stojícími věžemi a jednotlivými křídly zámku. Stavba byla od této přestavby několikrát poničena, ale o podobě stavby z počátku 17. století svědčí veduta Jana Willenberga z roku 1602.¹⁷⁸ [19] Na vedutě je dle legendy zámek označen číslem 5. Zachycená podoba téměř odpovídá dnešnímu stavu stavby. [20] Všimnout si můžeme například parkánu s cimbuřím a římsy. Zámek již měl i dvě hranolové věže, které ovšem na počátku 17. století měly jiné střechy. Věže o střechy přišly po roce 1648,¹⁷⁹ kdy dokonce zdivo zámku bylo používáno k opravě hradeb. Stručný popis zámku z první poloviny 17. století je uveden také v Mladoboleslavské kronice od Jiřího Kezelia Bydžovského.¹⁸⁰ V 80. letech 18. století byla dokončena přestavba zámku na kasárny, tehdy také byly postaveny mansardové střechy na věžích, které zde jsou i dnes. Při této přestavbě byly sice zachovány renesanční arkády, ale byl změněn počet pater. Důkazem je nejen podoba zámku na Willenbergově vedutě, ale i dodnes viditelné stopy po předchozích větších okenních otvorech. [21] Následující staletí na přestavěném zámku pobývaly různé vojenské posádky, během druhé světové války zde bylo soustředěno mladoboleslavské židovské obyvatelstvo. Armáda zámek vlastnila do roku 1952,¹⁸¹ kdy ho předala ministerstvu obchodu, které zde zřídilo textilní sklad. Od roku 1972 jsou na zámku prostory muzea, ale rekonstrukce prostor byla dokončena až roku 1997.¹⁸² Nyní na zámku kromě Muzea Mladoboleslavska sídlí také Státní okresní archiv.

¹⁷⁸ HERČÍK 2010, 97

¹⁷⁹ BAREŠ 1920, 26

¹⁸⁰ BYDŽOVSKÝ 1935, 6–68

¹⁸¹ MĚSTECKÁ 2011, 40

¹⁸² Ibidem, 46

4.2.2. Radnice

Jednou ze staveb, které Borgorelli pravděpodobně v Mladé Boleslavi navrhoval byla stará budova radnice na dnešním Staroměstském náměstí. [22] Stavba byla dokončena roku 1559,¹⁸³ soudíme tak i dle nápisu vytesaného do sloupku místnosti v 1. patře. Tato dvoukřídlá budova se dvěma věžemi a toto půdorysné rozvržení bylo zachováno i při pozdějších přestavbách. Borgorellimu byla tato stavba připisána opět na základě doby výstavby a architektonických prvcích, které Borgorelli používal i na doložených stavbách. Již tehdy byla radnice pravděpodobně jednou z dominant města, a to hlavně díky třem zdobeným vikýřům a dvěma věžím. Důkazem o podobě radnice je opět Willenbergova veduta. [23] Ze Staroměstského náměstí viditelná věž s ochozem a chrličí byla završena dvěma báními nad kterými je lucerna s cibulí a makovicí. Současná střecha věže byla zhotovena roku 1941.¹⁸⁴ Menší válcová schodišťová věž byla kryta zjednodušenou verzí střechy velké věže. Kromě toho existuje ještě jedno vyobrazení v podobě malé rytinky na okraji Sandrartovy mapy¹⁸⁵ a popis radnice v Kezeliově kronice ze 40. let 17. století. Na hlavním průčelí otevírajícím se do Staroměstského náměstí byla v 90. letech 19. století¹⁸⁶ objevena původní renesanční sgrafita s náměty ze Starého a Nového zákona. Konkrétně jsou to postavy evangelistů a zdobené sgrafitové pilastry. Roku 1907¹⁸⁷ ovšem došlo ke značnému doplnění, a tak i k pozměnění této výzdoby. V interiéru se z dob renesance zachovaly pouze dvě místnosti v 1. patře – mázhaus (velká obecní síň) a menší zasedací síň. Mázhaus je z části sklenut valenou klenbou s lunetovými výsečemi a dále také křížovou klenbou na střední sloupek. [24] I zde byla při pozdějších přestavbách objevena sgrafitová výzdoba, která se nápadně podobá výzdobě klenby bývalého sboru v Mladé Boleslavi. Je zde tedy štukem členěný strop na geometrické kazety, které jsou vyplněny černobílými sgrafity. Avšak zde jsou sgrafita na rozdíl od sboru daleko propracovanější. V této síni se také nachází datovaný portál z roku 1554. Malá radní síň je opět sklenuta valenou klenbou s lunetovými výsečemi zdobená pouze štukovými obrazci. Mimo to se zde dochovaly tři renesanční portálky. Předpokládáme, že tyto místnosti se dochovaly z dob Borgorellioho přestaveb. Dnes jsou tyto síně přístupné veřejnosti jen výjimečně, část přízemí slouží

¹⁸³ MĚSTECKÁ 2006, 10

¹⁸⁴ POCHE 1978, 398

¹⁸⁵ KRČÁLOVÁ 1952, 124

¹⁸⁶ POCHE 1978 398

¹⁸⁷ KRČÁLOVÁ 1952, 127

jako galerijní prostor, v letních měsících je také zpřístupněna hranolová věž, na jejíž ochoz se vstupuje skrz válcovou schodišťovou věž.

4.2.3. Hřbitovní kostel svatého Havla

Kostel svatého Havla [25] se nachází nadohled od bývalého bratrského sboru. Vznikl nejspíš kolem poloviny 16. století¹⁸⁸ na bratrském hřbitově založeném Krajíří roku 1539.¹⁸⁹ Je to jednolodní kostel s poloválcovým závěrem a kryptou. [26] Z vnějšku opět dominují vysoká lomená okna, která původně měla i kružby. V interiéru jsou tyto prvky podobně jako v bývalém sboru utlumeny vsazením oken do segmentově zakončených špalet. [27] Kromě poloválcového závěru jsou zde další prvky, které měl Borgorelli použít při stavbě sboru v Mladé Boleslavi. Konkrétně je to valená klenba se stýkajícími se lunetovými výsečemi, jejichž cípy se sbíhají na římsovité konzolky. Polokruhovým triumfálním obloukem a hřebínkovou klenbou se podobá bývalému sboru v Brandýse nad Labem, a proto je Borgorellimu na základě stylové podobnosti tato stavba také připsána. Konchu apsidy tvoří pět lomených výsečí, jejichž klínová žebra se sbíhají na kuželovité konzolky zakončené kuličkou, a právě klínovými žebry se tato stavba nejvíce vymyká ze skupiny Borgorellioho staveb. Z doby výstavby kostela jsou známy pouze zprávy v Kezeliově kronice o úmrtí Arnošta Krajíře z Krajku (1555) a jeho manželky Aleny (1553), kteří byli pochováni „na pohřební zahradě při témž městě v kostelíku svatého Havla.“¹⁹⁰ Na základě tohoto údaje z Kezeliovy kroniky František Bareš uváděl jako dobu zaklenutí nejprve rok 1559,¹⁹¹ ale později také rok 1618.¹⁹² I pozdější údaj je ale patrně chybný, neboť na Willenbergově vedutě je kostel vyobrazen dokončený. [28] K zaklenutí jeho apsidy tedy pravděpodobně došlo na přelomu 16. a 17. století. Jarmila Krčálová v souvislosti s tím navrhla teorii, že do roku 1559 byl kostelík postaven pouze z části a později dostaven Borgorellioho neznámým nástupcem, jímž mohl být například stavitel, který provedl dostavbu dnešního arciděkanského kostela Nanebevzetí Panny Marie [29] poblíž staré mladoboleslavské radnice.¹⁹³ Stavba kostela Nanebevzetí Panny Marie započala již v 1. polovině 15. století,¹⁹⁴ ale v důsledku husitských válek se výstavba protáhla na několik desetiletí.

¹⁸⁸ BAREŠ 1920, 61

¹⁸⁹ POCHE 1978, 401

¹⁹⁰ BYDŽOVSKÝ 1935, 41

¹⁹¹ BAREŠ 1905, 236

¹⁹² BAREŠ 1921, 250

¹⁹³ KRČÁLOVÁ 1952, 120–121

¹⁹⁴ POCHE 1978, 400

Sklenut byl kostel až roku 1566,¹⁹⁵ a to sítovou klenbou v hlavní lodi a křížovou žebrovou klenbou ve vedlejších lodích. Kostel Nanebevzetí Panny Marie má převážně gotické prvky, i když je zde viditelná inspirace například tribunami bývalého bratrského sboru. [30] Je tedy pravděpodobnější, že dostavbu tohoto kostela zhotovil nějaký neznámý stavitel znalý převážně gotického tvarosloví. Jarmila Krčálová v rámci své teorie uvedla, že plány k dostavbě kostela Nanebevzetí Panny Marie mohl udělat Borgorelli, ale po jeho odchodu byly jiným mistrem podstatně změněny. Podobná situace mohla nastat i při dostavbě hřbitovního kostela svatého Havla a vzhledem k podobě zaklenutí apsidy se mohlo jednat i o stejného neznámého mistra.¹⁹⁶ Další otázky do tohoto tématu vnáší fakt, že na hřbitově při kostele svatého Havla stála také kaple, kterou roku 1601 zachytil Jan Willenberg [31] a je možné, že některá data, která spojujeme s kostelem svatého Havla se týkají pouze této dnes nedochované kaple. K úpravám kostela svatého Havla došlo již roku 1735,¹⁹⁷ kdy byla postavena průčelní věž a během 19. století a ve 30. letech 20. století byl kostel obnovován.¹⁹⁸ V roce 2003 došlo při revitalizaci místa na proměnu hřbitova v městský park. Kostel je nyní ve správě Českobratrské církve evangelické a je využíván jen zřídka.

4.2.3. Vodárenská věž

Z již uvedených staveb je patrné, že Matteo Borgorelli stavěl také užitkové stavby. V Mladé Boleslavi je mu připisována stará vodárenská věž. Stojí v dnešní Krajířově ulici poblíž Staroměstského náměstí. Původní stavba byla z konce 15. století,¹⁹⁹ ale okolo poloviny 16. století byla snad Matteem Borgorellim opět nově postavena.²⁰⁰ O přesné době přestavby svědčí zápis v kronice Kezelia Byžovského, který v této souvislosti uvádí léta 1554-1555, přičemž se opírá o latinský nápis, který se na věži údajně nacházel: „*AEDIFICUM HOC AQUAEDUCTUS FUNDATUM EST IMPENSIS MAGNIFICI GENEROSIQUE BARONIS DNI. D. ERNESTI KRAGERII DE KRAYG. ANNO 1554. ET POST OBITUM EIUS EXACTUM SUB DOMINATU GENEROSORUM FILIORUM EIUSDEM DNI. CONRADI, DNI. GEORGII, DNI. CAROLI ET D. ADAMI FRATRUM DE KRAYK, ANNO 1555.*“²⁰¹ O její podobě

¹⁹⁵ BAREŠ 1920, 30

¹⁹⁶ KRČÁLOVÁ 1952, 122

¹⁹⁷ BAREŠ 1920, 61

¹⁹⁸ KRČÁLOVÁ 1955, 148

¹⁹⁹ MĚSTECKÁ 2006, 20

²⁰⁰ POCHE 1978, 400

²⁰¹ BYDŽOVSKÝ 1935, 41

z počátku 17. století svědčí Willenbergova veduta, kde je označena číslem 3. **[32]** Je vyobrazena jako vysoká štíhlá hranolovitá věž s jehlancovou střechou, členěná pouze třemi římsami. Pomocí stroje umístěného ve věži byla nahoru čerpána voda z pramene, který vyvěrá pod skálou a odtud byla dále rozváděna. V 18. století byla přestavěna a svému účelu sloužila do 90. let 19. století.²⁰² Dnes je tato stavba velmi zchátralá a nejvyšší patra věže se vůbec nedochovala. **[33]**

²⁰² MĚSTECKÁ 2006, 20

5. Bývalý sbor českých bratří v Mladé Boleslavi

Bývalý sbor českých bratří je další z mladoboleslavských staveb připisovaných Borgorellimu, ovšem vzhledem k významu této stavby a zaměření této bakalářské práce je třeba této budově věnovat zvláštní kapitolu. Jak již bylo zmiňováno v první kapitole, Jednota bratrská měla i v Mladé Boleslavi velmi početnou základnu svých příslušníků. Původní sbor, který se nacházel přímo v areálu bývalého minoritského kláštera, přestal postupně potřebám boleslavských bratří vyhovovat, a to hlavně kvůli jeho nedostačující kapacitě. Původní budova sboru byla tedy prodána a přistoupilo se ke stavbě nového. Takzvaný Velký sbor českých bratří se nachází nedaleko původního bratrského areálu Karmel a přiléhá k jihovýchodní straně dnešního Českobratrského náměstí. Stavba této budovy započala patrně již roku 1544,²⁰³ kdy tehdejší vlastník panství Arnošt Krajíř z Krajku koupil pro stavbu nového sboru dům se zahradou od Jana Provazníka. Autorem projektu byl italský architekt Matteo Borgorelli. Dle dochovaných zpráv se stavělo hlavně v noci kvůli zákazům stavby, které byly vydávány buď samotným králem, nebo jeho synem arcivévodou Ferdinandem. Na stavbě se podíleli hlavně samotní členové Jednoty bratrské.

Budova mladoboleslavského sboru je jedinečná z mnoha pohledů. Je to největší stavba Jednoty bratrské a je zároveň ukázkou nejstarší renesanční pseudobaziliky mimo Itálii.²⁰⁴ [34] Stavba byla dokončena roku 1554,²⁰⁵ dobou svého vzniku tedy spadá přesně na přelom 1. a 2. poloviny 16. století, kdy v Českých zemích vládl Ferdinand I. a nejen tento habsburský panovník, ale i jeho syn arcivévoda Ferdinand Tyrolský a zástupci české šlechty, svěřovali umělecké zakázky právě italským umělcům, jakými byli například Giovanni Maria Aostalli, Paolo della Stella, nebo Giovanni Lucchese,²⁰⁶ ve službách české šlechty pracovali například mistr Hans Vlach nebo mistr Augustin Vlach.²⁰⁷ V této době rovněž vznikají první mimopražské renesanční stavby, jako například zámky Kaceřov, Nelahozeves a Pardubice.²⁰⁸ V sakrální architektuře se příchod nového renesančního slohu projevoval jen velmi pozvolna a stále zde v rámci tradicionalismu²⁰⁹ přežívaly určité gotizující prvky, a to až téměř do počátku 17. století

²⁰³ BAREŠ 1921, 240

²⁰⁴ VLK 2005, 14

²⁰⁵ Acta Unitatis Fratrum VIII. (opis v Knihovně Národního muzea, Sign. II B 3)., fol. 79a

²⁰⁶ DVORSKÝ/FUČÍKOVÁ 1989, 8–9

²⁰⁷ Více Eva ŠAMÁNKOVÁ: Architektura české renesance. Praha 1961

²⁰⁸ KRČÁLOVÁ 1952, 27–28

²⁰⁹ DVORSKÝ/FUČÍKOVÁ 1989, 52

a podobně tomu bylo i v jiných zaalpských zemích. Dokonce i některé stavby italského quattrocenta měly gotické prvky.²¹⁰ Gotické prvky byly v podobě hrotitých oken použity i při stavbě mladoboleslavského bratrského sboru. Stavitel ale v tomto případě vycházel i z jistého historismu, který se kromě Čech již dříve projevoval v Itálii nebo v Bavorsku.²¹¹ Docházelo k záměrnému přejímání romanizujících prvků.²¹² Borgorelli měl patrně pro stavebníka, jímž byla Jednota bratrská hlásící se k odkazu apoštolské církve, vytvořit stavbu podobající se raně křesťanským bazilikám. Stavitel se snad inspiroval stavbou baziliky svatého Ambrože v Miláně,²¹³ odkud pocházel. Ta byla založena v raně křesťanském období, ale později přestavěna v duchu románské architektury. Neměla to ovšem být přesná nápodoba této stavby, ale jen využití některých prvků. Stavby si jsou podobné už samotným půdorysným rozvržením (trojlodí bez příčné lodi), [35] téměř shodná je i výška hlavní a obou postranních lodí, dále se zde také nacházejí tribuny, které jsou nesený nízkými pilíři zakončenými archivoltami a propojující tak prostor mezi vedlejšími loděmi a hlavní lodí.²¹⁴ [36] Za touto inspirací také patrně stály i již popsané ideové důvody.

Již kolem roku 1600 byl sbor opravován.²¹⁵ Roku 1624 byl sbor vysvěcen jako kostel svatého Václava, ale kromě zabílení výzdoby nejsou známy žádné stavební změny.²¹⁶ Šnekové schodiště na jižní boční kruchtě bylo postaveno roku 1671, rok výstavby je doložen nápisem na stěně nedaleko tohoto schodiště. Na Willenbergově vedutě si na západní části boční lodi si můžeme všimnout jakési převyšující přístavby. [37] V tomto místě se dodnes nachází pravoúhlý obdélníkový otvor, který je dnes zasklen jako okno. Původně se ale nejspíš jednalo o vstup na tribuny, kam se podle Jarmily Krčálové vstupovalo přes jakési schodišťové přístavby.²¹⁷ Ty byly zbořeny zřejmě hned po dokončení šnekového schodiště. Roku 1787²¹⁸ byl tehdejší filiální kostel svatého Václava zrušen dekretem Josefa II. a po různých návrzích týkajících se dalšího využití budovy zde bylo zřízeno vojenské skladiště obilí. V souvislosti s tím byly roku 1874²¹⁹ pravděpodobně kvůli jejich přetěžování sneseny křížové klenby ve vedlejších lodích a okna zabedněna. Nedlouho poté došlo k propojení atikové části

²¹⁰ Více Jarmila KRČÁLOVÁ 1981, 1–2

²¹¹ Více Vojtěch BIRNBAUM: Románská renesance koncem středověku. Praha 1924

²¹² DVORSKÝ/FUČÍKOVÁ 1989, 53

²¹³ KRČÁLOVÁ 1981, 9

²¹⁴ KRČÁLOVÁ 1952, 118–119

²¹⁵ Ibidem, 101

²¹⁶ BAREŠ 1920, 36

²¹⁷ KRČÁLOVÁ 1952, 112–113

²¹⁸ BAREŠ 1920, 36

²¹⁹ KRČÁLOVÁ 1952, 103

průčelí s vlastním štítem, konkrétní rok této stavební změny není znám. Roku 1899²²⁰ byla budova bývalého sboru českých bratří prodána městu v této době střechu budovy kryla sedlová střecha místo dvou pultových (boční lodě) a jedné sedlové (hlavní loď) a vysoká lomená okna presbytáře byla zazděna. [38] Roku 1905²²¹ započala renovace budovy pod vedením architekta Antonína Wiehla. Ten odstranil vápenný z výzdoby interiéru, došlo k jejímu restaurování a v zaklenutí presbytáře došlo k jejímu doplnění. Byly také vyměněny dřevěné stropy ve vedlejších lodích. Architekt uvedl do původního stavu kružby oken a vejcevec pod hlavní římsou a obnovil také štít. Tyto práce, které uvedly budovu téměř do původního stavu trvaly do roku 1908. 19. června roku 1910²²² bylo v bývalém česko-bratrském sboru otevřeno muzeum. [39, 40, 41] Další opravy proběhly v 70. letech 20. století²²³ a na konci roku 2016 se započalo s opravou fasády západního průčelí. K dalším opravám má dojít i během roku 2017. Prostory bývalého sboru v současnosti slouží jako galerijní a koncertní prostor.

²²⁰ TŮMOVÁ 2010, 33

²²¹ KRČÁLOVÁ 1952, 103

²²² BAREŠ 1921, 259

²²³ TŮMOVÁ 2010, 34

5.1. Exteriér stavby

Je to k východu orientovaná trojloďní pseudobazilika s vloženými tribunami a okrouhlým závěrem. Hlavní loď jen o něco málo převyšuje dvě boční lodě, ty jsou osvětleny lomenými okny po bocích vedlejších lodí a jedním oknem prolomeném ve východním čele obou lodí. [42] Celou stavbu z vnějšku obíhá trnož se sešikmenou pískovcovou římsou. Nároží stavby jsou zpevněna hranolovitými zužujícími se pilíři. Ty jsou nad úroveň trojúhelníkových pološtítů bočních lodí jsou zdobeny nástavci s volutami a obelisky. Západní průčelí stavby není příliš členité, v jeho středu se nachází hrotitý vstupní portál z pískovce, ten je dvakrát pravoúhle odstoupen a na jeho vrcholu k němu přiléhá pravoúhle profilovaná římsa, ta je dalším renesančním prvkem, který utlumuje gotizující hrotitý portál. V přízemí jsou dále prolomena čtyři hrotitá okna, z nichž dvě blíže k portálu jsou nižší a osvětlují prostor pod kruchtou, ta vyšší osvětlují první pole bočních lodí. V patře, které není od přízemí nijak odděleno jsou prolomena tři hrotitá okna, ta jsou na rozdíl od oken v přízemí o něco nižší a užší. Jedno je umístěno nad portálem, další dvě pak nad zmiňovanými vysokými okny v přízemí. Na tato okna přiléhá průběžný vlys s vejcovcem pod pásovou římsou, [43] tyto prvky obíhající celý vnější obvod stavby. Následuje pásma ve tvaru lichoběžníku spínající průčelí všech tří lodí, který je ze tří stran zdoben perlovcem. Toto pásma je členěno mělkými lizénovými rámci a v jeho ose je prolomeno kruhové okno. Pásma také nese volutový štít lombardského typu, který se v Čechách používal okolo poloviny 16. století hlavně na světských stavbách.²²⁴ Štít vertikálně člení mělké lizénové rámce, horizontálně je členěn římsami, které jsou stejně jako hlavní římsa zdoben černobílým vejcovcem. Střední pásma štítu je ohraničeno volutami. Všechny prvky vertikálního členění jsou zakončeny čučky. Štít vrcholí dvěma přivrácenými volutami a malým obeliskem. Střecha hlavní lodi je sedlová, boční lodě jsou kryty pultovou střechou.

Boční stěny stavby jsou pravidelně rozčleněny hrotitými okny, ta mají stejný tvar jako okna západního průčelí. Ve středu obou bočních stěn jsou dále prolomeny portály, které mají opět shodný tvar se západním portálem. V patře budovy se původně nacházely i renesančně provedené tříkrát odstupňované pravoúhlé otvory s nevýraznou římsou, kterými se nejspíš původně vcházelo na tribuny. Svědčí o tom kresba Jana

²²⁴ KRČÁLOVÁ 1952, 112

Willenberga a zmínka o „pavlačích sboru“ z roku 1602.²²⁵ Takováto řešení vstupů na tribuny navíc není pro tuto dobu nijak ojedinělé.

Východnímu průčelí dominuje apsida se třemi vysokými okny. [44] V čelech bočních lodí jsou prolomena menší hrotitá okna stejná jako na západním průčelí. Nad pásovou římsou jsou v osách tří vysokých oken prolomena malá kruhová okna. Šikmá strana trojúhelníkových pološtítů bočních lodí je zdobena perlovcem. Nároží budovy jsou opět zpevněna hranolovitými směrem nahoru se zužujícími pilíři zdobenými nástavci s volutami a obelisky. Na vrcholu okrouhlého závěru se opět objevuje římsa zdobená vejcovcem.

²²⁵ KRČÁLOVÁ 1952, 113

5.2. Interiér stavby

Jak již bylo uvedeno, je to trojlodní pseudobazilika s vloženými tribunami. [45] Všechna lomená okna stavby jsou zasazena v segmentově zakončených špaletách, [46] v interiéru tak tyto ryze gotické prvky nevynikají tolik jako z vnějšku stavby. Hlavní loď je od bočních oddělena řadami čtyř mohutných toskánských sloupů. Směrem do vedlejších lodí mají sloupy představené pilastry. [47] Sloupy pod západní kruchtou mají pilastry představené ze tří stran, tedy pouze z východní strany je patrné oblé jádro sloupu. Každému ze sloupů s představeným pilastrem na stěnách vedlejších lodí odpovídají pilastry s vysokými římsovitými hlavicemi. Ty jsou pak příčně spojeny klenebními pasy, které tak boční loď dělí na pět polí, ta byla původně zaklenuta křížovou klenbou. Křížová klenba byla použita i v západním podkruchtí, právě pouze na tomto místě se dochovala dodnes. Jednotlivá klenební pole bočních lodí byla roku 1874²²⁶ nahrazena plochým dřevěným záklopovým stropem, neboť klenby byly patrně v průběhu 18. století²²⁷ zničeny. Nad plasticky tvarovanými archivoltami, které tvoří přechod mezi hlavní a vedlejšími loděmi, se nachází profilovaná římsa obíhající celý vnitřní obvod hlavní lodi. [48] Na tuto římsu dosedají po obou stranách čtyři nízké pilíře a na východní straně dva polopilíře s římsovitými hlavicemi. Na tyto pilíře jsou sklenuty čtyři segmentové oblouky, tvořící průhledy z postranních tribun do hlavní lodi. Segmentový oblouk je použit i pro zaklenutí mezi sloupy nesoucí západní část tribuny. Segmentové archivoly jsou rovněž plasticky profilovány. Boční loď i tribuny byly osvětleny na jižní i severní straně řadou čtyř lomených oken. Stejně jako stropy pod tribunami byly rozděleny klenebními pasy na jednotlivá klenební pole, tak stropy na tribunách byly takto členěny a zaklenuty křížovými klenbami. Klenební pasy jsou na oněch místech zachovány dodnes.

V jihozápadním koutě budovy se nachází vstup na šnekovité schodiště, které bylo postaveno až roku 1671, o roku výstavby svědčí nápis na stěně u schodiště. Do té doby se na tribuny vcházelo po již zmiňovaných vnějších schodištích. Protějškem tohoto barokního schodiště je od roku 1981²²⁸ ocelové vřetenovité schodiště postavené dle návrhu Bohuslava Fanty. [49]

Hlavní loď stavby je zaklenuta lunetovou valenou klenbou a v celé šířce ji zakončuje okrouhlý presbytář, který je orientován k východu a je o dva schody vyvýšen

²²⁶ POCHE 1978, 402

²²⁷ VLK 2005, 12

²²⁸ Ibidem, 14

nad úroveň podlahy hlavní lodi. Okrouhlé řešení kněžiště je pro tuto dobu velmi nezvyklé, neboť v tehdejší sakrální architektuře na našem území stále převládal gotizující polygonální závěr.²²⁹ Borgorelli ovšem poloválcový závěr použil například již při stavbě výše zmiňovaného staršího bratrského sboru v Brandýse nad Labem. Ve starší literatuře bývá uvedeno, že i mladoboleslavský sbor má závěr na půdorysu půlkruhu, ale k závěru stavby byla použita větší část než polovina kruhu. Této skutečnosti si můžeme nejlépe povšimnout při pohledu na půdorys stavby. Vrcholky výsečí klenby presbytáře se stýkají na první pohled nevýrazným oblouku klenby hlavní lodi. Kápě výsečí se sbíhají směrem dolů k malým štukovým římsovitým konzolám. Hloubka presbytáře je poplatná průběhu bratrských bohoslužeb, jejichž jádrem bylo kázání. Nevznikala tedy potřeba hlubokého presbytáře pro umístění monumentálního oltáře. Presbytář osvětlují tři vysoká lomená okna, která jsou také jako okna ve vedlejších lodích a na tribunách zasazeny do hlubokých segmentově zakončených špalet. [50] Gotické prvky jsou tak v interiéru budovy značně utlumeny, přestože jsou okna v presbytáři, na rozdíl od oken ve vedlejších lodích a na tribunách, zdobena kružbami. Tyto kružby už ovšem nejsou gotické, i když mohou vzdáleně připomínat plaménkový motiv. Dále prostor osvětlují tři kruhová okna prolomená ve výsečích zaklenutí. Ze západní strany je prostor osvětlen třemi kruhovými okny prolomenými na tribuně, kdy prostřední okno je v ose s východním kruhovým oknem v presbytáři.

Výzdoba interiéru budovy byla poměrně strohá, zahrnuje štukově rozčleněnou klenbu hlavní lodi na kazety, které jsou vyplněny jednoduchým černobílým sgrafitem. Stejně je pojata i výzdoba zaklenutí presbytáře. Nejbohatěji je vyzdobena zaklenutá stěna presbytáře, kde jsou jako hlavní námět použity citáty z Bible. Podobně byly kromě vnitřních stěn budovy vyzdobeny i sloupy. Malířské a sgrafitové výzdobě se ovšem budeme podrobněji věnovat v následující podkapitole.

²²⁹ Více Jarmila KRČÁLOVÁ: Kostely české a moravské renesance. In: Umění XXIX, 1981, 1–35

5.2.1. Malířská výzdoba

Sbor měl původně bohatou vnější sgrafitovou výzdobu. Západní průčelí tak bylo iluzivně architektonicky rozčleněno. Vnější sgrafitová výzdoba není viditelná na nejstarším vyobrazení stavby, ale její pozůstatky byly objeveny při obnově stavby počátkem 20. století. Architekt Antonín Wiehl, který prováděl její obnovu, proto vyhotovil návrh i pro obnovu vnější sgrafitové výzdoby. [51] Ta ale nakonec nebyla obnovena a nyní je štít západního průčelí stavby členěn lizénovými rámci, které původní sgrafitovou výzdobu nahradily.

Výzdoba interiéru budovy byla poměrně strohá a programově téměř odpovídala ve 3. kapitole popsaným ideovým důvodům. Použitými technikami zde jsou sgrafito – klenba hlavní lodi a freska – presbytář, vnitřní stěny budovy a sloupy. Výzdoba vznikla roku 1581.²³⁰ Klenba hlavní lodi je štukově rozčleněna na kazety, jejichž strany jsou zvýrazněny drobným perlovcem. [52] Podobně je pojata i výzdoba zaklenutí presbytáře, kde se dodnes zachovala nejbohatší výzdoba. Stěny a sloupy byly původně zdobeny freskami, kde byly jako hlavní námět použity citáty z Bible, které jsou napsány gotickou majuskulí a minuskulí i novější okrouhlejší renesanční lapidárkou.²³¹ Výzdoba byla ale dle zprávy v Kezeliově kronice roku 1624²³² zabitena, podobně jako tomu bylo ve zmiňovaném bývalém bratrském sboru v Brandýse nad Labem. Výzdoba bývalého mladoboleslavského sboru byla opět objevena při rekonstrukci na počátku 20. století, kdy patrně došlo i ke značnému doplnění sgrafitové výzdoby.

Dominantním prvkem dochované výzdoby klenby jsou dva pásy s ornamenty, spojující po obou jejích stranách vrcholy výsečí lunet. Tyto pásy také ohraničují střední část líci klenby, jejíž štukové rozčlenění na kazety není ve všech jejích částech zcela symetrické. Párové výseče lunet jsou rovněž rozčleněny štukaturou na tři trojúhelníkové kazety po obvodu zvýrazněné perlovcem. Zbylá místa jsou tvořena čtvercem s bohatší figurální či ornamentální výzdobou, který je ze dvou stran ohraničen štukově zvýrazněnými pásky s ornamenty. Motivy ve zmiňovaných čtvercích se v párech střídají ve všech pěti kápích lunetových výsečí. Postupujeme-li od západu, je v prvním páru lunetových výsečí motiv kříže ovládajícího zeměkouli²³³ oslavovaný nahými anděly s disproportionálními postavami. [53] Bratřští teologové ovšem používání symbolu kříže zakazovali. Důvod zákazu je nejlépe vysvětlen v polemice mezi Jednotou bratrskou

²³⁰ HORNÍČKOVÁ/ŠRONĚK 2010, 313

²³¹ KRČÁLOVÁ 1952, 105

²³² BYDŽOVSKÝ 1935, 160

²³³ KRČÁLOVÁ 1981, 23

a Bernardem Zoubkem ze Zdetína,²³⁴ kde čeští bratři vyjadřují nesouhlas s vírou v relikvie Svatého kříže, neboť s relikviemi se často nepoctivě kupčilo. V druhém páru se dvěma perlovcovými pásky zvýrazněném čtverci jsou rozviliny, které jako by se okolo středu čtverce stranově zrcadlily. [54] Motiv ve třetím páru lunetových výsečí je opět variace rostlinné rozviliny ve čtverci dvakrát orámované perlovcem. [55] Ve zbývajících dvou párech lunetových výsečí se následně opakují stejné motivy jako v prvním a druhém páru, konkrétně tedy adorace kříže anděly ve čtvrtém páru a rozviliny v pátém páru. I výzdoba pandantivů je pojednána podobně jako kápě lunetových výsečí. Pandantivy jsou opět štukově rozděleny na lichoběžníkové kazety, které jsou soustředěny okolo kosočtverce, v nichž se pravidelně střídají kruhové a šestiúhelníkové ornamenty. [56, 57] Bohatší výzdoba je také v nejuvýchodnějším poli klenby před zaklenutím apsidy, zde se na rozdíl od ostatních prázdných kosočtvercových kazet v líci závěru klenby objevuje čtverec s rozvilinami. [58] Zaklenutí apsidy je tvořeno třemi kápěmi lunetových výsečí. Jako první náš pohled upoutá čtverec v prostřední kápi s ornamentem připomínajícím květinu, v každém z jeho rohů pak jsou lidské hlavičky mezi rozvilinami. V krajních dvou kápích se znovu opakují čtverce s motivy adorace kříže anděly. [59] Nad těmito čtverci jsou tři nahé postavy na černém pozadí v perlovcovém rámci s tabulkou, lebkou a zeměkoulí. [60] Miloslav Vlk uvádí, že jsou to putti.²³⁵ Iveta Tůmová ve své diplomové práci uvádí, že by to mohly být postavy Krista a přirovnává je k vyobrazení na titulním listu Malých pašijí od Albrechta Dürera z roku 1511 nebo také k vyobrazení sedícího Krista v Lounském graduálu z roku 1530.²³⁶ S tímto tvrzením ovšem nesouhlasím, a přikláním se spíše k názoru Miloslava Vlka, hlavně z důvodu, že zmíněná vyobrazení Krista vznikla v jiném konfesním prostředí. Tři postavy vyobrazené v zaklenutí presbytáře bývalého mladoboleslavského sboru jsou nahé, pokud by to byly postavy Krista, je více než pravděpodobné, že by tyto postavy byly oděny alespoň do roušky. Mimo to je zvláštní i fakt, že bratrská doporučení zrazovala před použitím figurální výzdoby. Ale vzhledem k tomu, že se v rámci výzdoby klenby vícekrát opakuje také symbol kříže, nabízí se teorie, že výzdoba mladoboleslavského sboru byla hlavně v režii donátora, a ne mladoboleslavských bratrských teologů. K potvrzení této teorie by mohlo přispívat

²³⁴ BARTLOVÁ/ŠRONĚK 2007, 338

²³⁵ VLK 2005, 13

²³⁶ TŮMOVÁ 2010, 43–44

také to, že erby donátora a jeho rodiny jsou vyobrazeny přímo na stěně apsidy, tedy v nejdůležitější části celého liturgického prostoru, kam se upíraly zraky všech věřících.

Výzdobě stěn je věnována drobná brožura vydaná při příležitosti 450. výročí otevření sboru českých bratří.²³⁷ Velmi bohatá malířská výzdoba se dochovala na stěně apsidy, dochovaly se i další fragmenty, a to na obou východních čelních stěnách bočních lodí a na prvních dvou východních sloupech. Výzdoba stěny apsidy je velmi monumentální, [61] po celém obvodu apsidy pod hrotitými okny obíhá nápis z 4. kapitoly 2. epištoly svatého Pavla Timoteovi, který by mohl být převzat až z šestého dílu Bible kralické z roku 1594: „*Kaž slovo boží, ponoukej včas nebo nevčas trefen, žehři, napomínej ve vsi tichosti a učení, ve všem buď bedliv, protiventství snášej, dílo kazatele konej.*“²³⁸ V předchozích vydáních bratrské Bible se formulace verše nepatrně liší, ale zpochybňuje to tak dataci celé původní výzdoby. Hned pod špaletami oken jsou červené pletence, mezi kterými jsou první čtyři znaky příbuzných donátora v zelených kruhových věncích s nápisovými páskami určujícími jejich nositele. Začneme-li zleva doprava, první znak náleží Adamovi z Krajku, druhý Martě z Veselice, třetí Aleně ze Šelnberka a čtvrtý Bohumila ze Zástřeza. Směrem nahoru na všechny tyto znaky navazují obdélné rolverkové rámce, které jsou bohatě zdobené pestrobarevnými květy, listy a festony z ovoce. Prostřední dva rámce jsou navíc v horní části uprostřed zdobeny okřídlenými hlavičkami andělů. Rámce jsou vyplněny černým textem na modrém pozadí. Pokud budeme opět postupovat zleva doprava, první text je Žalm 132, který zde zní: „*Vyvolil zajisté Hospodin Sion, oblíbil si jej sobě za svůj příbytek, řka: Toť jest mé obydlí až na věky, tuť přebývati budu, neboť to jsem sobě oblíbil. Potravu jeho hojným požehnáním rozmnožím, a chudé jeho chlebem nasytím, a kněží jeho v spasení zobláčím/svatí jeho vesele prozpěvovati budou.*“²³⁹ Následující text je přepisem z 3. kapitoly 1. epištoly svatého Pavla Timoteovi: „*Jáhnové musejí býti poctivý, ne dvojího jazyka, ne mnoho vína pijící, ne žádostiví mrzkého zisku mající tajemství víry v svědomí čistém; a ti ať jsou nejprve zkušeni, a tak ať přisluhují, jsouce bez úhony, neb kteří by dobře přisluhovali, dobrého stupně dobudou, a mnohé doufanlivosti u víře, kteráž jest v Kristu Ježíši.*“²⁴⁰ Další text je převzat z 2. kapitoly 1. epištoly svatého Jana, v tomto případě to ale není kontinuální text

²³⁷ Jiří BARTOŠ/Jaroslav BEČVÁŘ/Karel NOVÁK/Richard ŠÍPEK: Sbor českých bratří – fragmenty textů. Mladá Boleslav 2004

²³⁸ BARTOŠ/BEČVÁŘ/NOVÁK/ŠÍPEK 2004, nepag.

²³⁹ Ibidem, nepag.

²⁴⁰ Ibidem, nepag.

několika veršů. Přepis je zde tento: „*Píši vám, mládenci, že jste zvítězili nad tím zlým, píši vám, mládenci, že jste učinění silní, a Boží slovo přebývá, a v vás zůstává. Nemilujte světa, ani těch věcí, kteréž v světě jsou. Neb kdo miluje světa, není lásky otcovy v něm, nebo všecko, což jest na světě, jest žádost těla, a žádost očí, a pýcha života.*“²⁴¹ Text posledního z rámců je přepisem z 13. kapitoly epištoly svatého Pavla Římanům, místo slova „*vrchnosti*“ je zde ale napsáno slovo „*věrností*“: „*Není moci, jedině od Boha, a kteréž vrchnosti jsou, ty od Boha zřízené jsou. A protož kdož se protiví, Božímu zření se protiví; kterýž se pak protiví sami sobě, odsouzení dobudou. Nebo věrností /vrchnosti/ nejsou k strachu dobře činícím, ale zle činícím.*“²⁴² Nutno podotknout, že všechny tyto texty obsahují jen několik veršů z uvedených kapitol. V těchto čtyřech případech texty pocházely z edice žalmů Jiřího Strejce z roku 1579 a z Blahoslavovy edice Nového zákona z let 1564 a 1568.²⁴³ Zbylý prostor pod každým z textů v rolverkových rámcích vyplňují pletence. Nad těmito rámci je opět text velkými písmeny vepsán do celého obvodu apsidy, rozdělují jej ale špalety oken, a to dokonce i uprostřed jednotlivých slov. Nápis uvádí: „*Zpívejte Hospodinu píseň novou, chválu jeho v shromáždění svatých.*“²⁴⁴ Tento text se patrně vztahuje ke skutečnosti, že bratrská bohoslužba byla z větší části zpívaná. Slovo Hospodin je zvýrazněno červenou barvou, červeně je nad tímto textem na zdech okolo prostředního okna uvedeno, z jaké části Bible je tento text převzat (Žalm 149). I proto je tato pasáž uvedené věty posunuta o něco níž, než její začátek a konec. Nad popiskem na zdech okolo prostředního okna apsidy jsou namalovány další čtyři znaky donátora a jeho rodiny v zelených věncích s nápisovými páskami, které opět určují jejich nositele. Zleva: znak Arnošta z Krajku, znak Aleny ze Šelnberka, znak města Mladé Boleslavi a znak kněžny Aleny Vosvětimské.²⁴⁵ Nenápadný a značně poškozený text v levé dolní části apsidy uvádí i fragmenty jmen autorů malířské výzdoby. [62]

Nalevo od apsidy na čelní východní stěně boční lodě se nachází velmi malý téměř nečitelný fragment textu [63] a podobně tomu je i na nejvýchodnějším sloupu oddělujícím levou vedlejší loď od hlavní. [64] Větší, ale ne o moc lépe čitelnější fragmenty, se dochovaly na čelní východní stěně pravé boční lodi. Text je zde rámován jakousi lineární hnědočervenou pletencovou bordurou, do níž byly černě vepsány

²⁴¹ BARTOŠ/BEČVÁŘ/NOVÁK/ŠÍPEK 2004, nepag.

²⁴² Ibidem, nepag.

²⁴³ Ibidem, nepag.

²⁴⁴ Ibidem, nepag.

²⁴⁵ Ibidem, nepag.

latinské nápisy. [65] Uvnitř rámce je čitelný pouze verš (konkrétně třetí) z 5. kapitoly evangelia podle Matouše: „[...] *Blahoslavení chudí duchem, nebo jejich je království nebeské...* [...]“²⁴⁶ I na této pravé straně od apsidy se na nejvýchodnějším sloupu dochoval větší fragment textu, [66] který je opět umístěn v lineární hnědočervené pletencové borduře, v níž je zde vepsán český text. Samotný text uvnitř bordury je nerekonstruovatelný, ale v druhé polovině textu je jasně čitelná hnědočervená zkratka „*Exod: X III*“, což nasvědčuje tomu, že zde patrně byly texty převzaty z 12. a 13. kapitoly knihy Exodus. Je také patrné, že tento text původně obsahoval dvě zdobené iniciály. Pokud se blíže zaměříme na obsah textů z původní dochované výzdoby, můžeme z nich odvodit kromě morálního také další poselství pro bratrskou obec. Úryvky textů mohly být záměrně vybrány tak, aby motivovaly členy bratrské obce k vytrvalosti v jejich snaze obhájit pravost jejich víry.

Kromě malířské výzdoby se nad jižním bočním portálem nachází reliéf v černém dřevěném rámu, který zobrazuje námět obětování Izáka. [67] O reliéfu nejsou známy žádné konkrétní zprávy, patrně vznikl v době vzniku stavby.²⁴⁷

Mladší nápisy se pak dochovaly na západní stěně – nad hlavním portálem a napravo po vstupu do budovy. [68] Český nápis nad hlavním portálem je v zdobném rámci a je již téměř nečitelný. Poprvé tento nápis rozluštil František Bareš. Nápis je dokladem o době jeho vzniku a také vzniku v něm uvedených stavebních úprav. Doslovný přepis nápisu je následující: „*Leta Páně 1751 Dne 19. Augusti Dobílenej Tento chrám Páně S. Waczlawa Patrona Českého Wniemžto Przi Welkém Oltarži Dwě Welké Artzi Owal Okna Udclane Zwětssiho Díla Widláždění Ato Bezneymenssyho Nakladu Zadussyho Alebrž Pauhym Nákladem Panu A giných Dobrodinczu Swato-Waczlawskych za které za gejich hogné-Almuzny Fundacze Udielana agenda Msse Swatá Nabudauzci czasi Ato Každoročně zde čtena Zanie Panu Bohu se Wobetowati Bude Jakub Kolda Poljr Zednicki. J. K.*“²⁴⁸ Nápis vpravo po vstupu do budovy byl již jednou zmiňován, svědčí o roku výstavby šnekového schodiště. [69] Tento nápis se nenachází na rozdíl od předchozího v žádném ozdobném rámci a styl písma je podobný spíš písmu použitým k výzdobě apsidy. Text byl interpretován takto: „*Leta Páně 1671 zvláštním nákladem tohoto chudého záduší, vyzdviženo toto stavení, za kněze Jana Egmunu Havlíka toho času [...] téhož mistra Mladého Boleslava nad Jizerou*

²⁴⁶ BARTOŠ/BEČVÁŘ/NOVÁK/ŠÍPEK 2004, nepag.

²⁴⁷ Ibidem, nepag.

²⁴⁸ Ibidem, nepag.

*a kameníka staroboleslavského též [...] nařízeného vikária Poránia [...] J. M. C. Pana
rychtáře Jana Františka Co [...] ²⁴⁹*

²⁴⁹ Ibidem, nepag.

5.2.2. Výzdoba interiéru v kontextu s bratrskými tisky

Mnohým výzdoba interiéru bývalého bratrského sboru připomíná díky svému převážně grafickému pojetí stránky starých bratrských knih. I mnozí badatelé zabývající se touto stavbou upozorňují na podobnost výzdoby stěn interiéru s bratrskými tisky. V této práci se nyní budeme podrobněji zajímat o možné předlohy pro výzdobu interiéru bratrského sboru v Mladé Boleslavi. Jak již bylo zmíněno výzdoba stěny apsidy se nejvíce podobá patrně titulním listům Bible kralické, jejíž první díl byl v Kralicích vytištěn roku 1579.²⁵⁰ [6] Tiskařský materiál, jako byly například ilustrační dřevořezové štočky a nástroje k lití liter, se v 15. a 16. století často dědil z tiskaře na tiskaře. Kromě toho tiskaři tento materiál často přeprodávali nebo docházelo k tvoření přesných kopií ilustračních štoček.²⁵¹ Proto se nyní na základě tohoto předávání tiskařského materiálu pokusme stručně retrospektivně nastínit provázanost jednotlivých bratrských a jim spřízněných tiskáren.

Bratrská tiskárna byla do Kralic přesunuta kvůli bezpečnosti po vydání mandátu Rudolfa II. roku 1577.²⁵² Přípravy pro tisk začaly tedy již v Ivančicích, kde bratrská tiskárna fungovala již od roku 1562.²⁵³ Ivančickou tiskárnu měl na starost významný bratrský spisovatel Jan Blahoslav, který je spojen nejen s basilejskou Frobeniovou tiskárnou, ale je také známo, že se Blahoslav setkal s ženevskými tisky pařížského tiskaře Roberta Estienna.²⁵⁴ Jednota bratrská při zřízení ivančické tiskárny nakoupila část tiskařského vybavení od litomyšlského tiskaře Alexandra Oujezdského. Ten tiskl pro Jednotu bratrskou v letech 1534–1545²⁵⁵ a 1563–1577²⁵⁶ v tiskárně, kterou zdědil po svém učiteli a tchánu Pavlovi Olivetském. Pavel Olivetský je považován za osobu, která v Čechách stála u zrodu renesanční tištěné knihy. Jeho tiskárna začala Jednotě bratrské vypomáhal již od roku 1506,²⁵⁷ tiskl hlavně traktáty Lukáše Pražského. [70] Na této ukázce si můžeme všimnout dekorativního rámu. Podobné později užívali také tiskaři severinsko-kosořské tiskárny. [71] Severinsko-kosořská tiskárna i Olivetského pokračovatel Alexandr Oujezdský udržovali kontakt s mladoboleslavskými tiskaři, jako byli například Jindřich Šturm nebo jeho učitel Jiřík Štyrsa. Možná i proto po Šturmově

²⁵⁰ MITÁČEK 2013, 33

²⁵¹ Bohatcová 1990, 152

²⁵² VOIT 2008, 893

²⁵³ Ibidem, 893

²⁵⁴ Bohatcová 1990, 230

²⁵⁵ VOIT 2008, 652

²⁵⁶ Ibidem, 653

²⁵⁷ Bohatcová 1990, 228

smrti přešel jeho tiskařský materiál do Litomyšle k Oujezdskému, který je kolem roku 1535 použil pro tisk díla Jana Augusty, ale část jeho iniciál se dostala i do severinsko-kosořské tiskárny.²⁵⁸ Některé tiskařské vybavení však bylo pravděpodobně ještě starší, neboť Šturm většinu tiskařského materiálu zdědil po svém předchůdci Jiříku Štyrsovi. Ten se svému řemeslu naučil patrně v Německu, ale jednou z možností je také to, že se vyučil v Benátkách. Štyrsova mladoboleslavská tiskárna vznikla roku 1521²⁵⁹ za podpory Jednoty bratrské a fungovala pouze pro její potřebu. Štyrsa mohl v Mladé Boleslavi navázat na tradici tiskaře Mikuláše Klaudyána a na tradici Oldřicha Velenského, který tiskl v nedaleké Bělé pod Bezdězem. Oldřich Velenský netiskl pouze pro Jednotu bratrskou, vydával podobné tituly jako Frobeniova basilejská tiskárna.²⁶⁰ Badatelé pracují se dvěma teoriemi o místě, kde se Velenský vyučil. Mohlo to být buď přímo v Norimberku, kde se vyučil Klaudyán, nebo v Mladé Boleslavi u Klaudyána. Mikuláš Klaudyán proslul hlavně svým výtiskem mapy Čech, jeho tiskařská činnost ovšem začala již dříve v Norimberku, kde pracoval v tiskárně Hieronyma Höltzela. V této tiskárně Klaudyán vydal roku 1511 latinské znění bratrské Apologie.²⁶¹ Klaudyán pak svou mladoboleslavskou tiskárnu nechal vybavit stejným materiálem, jaký byl používán v Norimberku. K odlití písmových štočků použil Höltzelovy matrice, kromě toho si nechal udělat přesné kopie lombardových iniciál a vzal si i několik figurálních štočků.²⁶² Klaudyán ale ve svých tiscích ilustrace a ornamentální prvky nakonec nepoužil.²⁶³

Bratrské tisky jsou kromě tiskařů spojeny také s řezáči ilustračních štočků, iniciál a dalších dekorativních prvků. První čeští řezáči byli podobně jako první čeští tiskaři vyučeni v zahraničí (především v Německu), nejsou o nich ale žádné písemné doklady. Porovnávání jednotlivých tisků je také komplikováno tím, že každá kniha byla určena pro jiný okruh čtenářů. Jak již bylo zmíněno, výzdoba bratrských tisků se omezovala především na ornamentální výzdobu bordur a iniciál, která odrážela běžně používané renesanční prvky. Na počátku 16. století byl pro dřevořez kromě černé linky na bílém pozadí typický také takzvaný dřevořez bílé linie, který se používal v Itálii už od konce 15. století.²⁶⁴ [72] Některé detaily této bordury jsou velice blízké některým

²⁵⁸ BOHATCOVÁ 1962, 54

²⁵⁹ VOIT 2008, 868

²⁶⁰ Ibidem, 985

²⁶¹ BOHATCOVÁ 1979, 33

²⁶² VOIT 2010, 401–402

²⁶³ BOHATCOVÁ 1979, 63

²⁶⁴ MITÁČEK 2013, 33

částí výzdoby mladoboleslavského sboru. Konkrétně například pletence pod špaletami oken nebo pásy s ornamenty ohraničující střední část klenby. V prostředí Jednoty bratrské jsou známí hlavně Mistr jemné šrafury a Mistr Skorynova dekoru.²⁶⁵ Tvůrcem grafické výzdoby prvního dílu Bible kralické (1579) byl ovšem bratrský kaligraf Martin Dadán,²⁶⁶ ale přípravy tisku pravděpodobně započaly již za jeho předchůdce Matěje Sabina, který byl ovlivněn tvorbou Virgila Solise st.²⁶⁷

Na základě těchto informací si tedy můžeme udělat jistou neucelenou představu a závěr o možných inspiračních zdrojích nejen pro výzdobu interiéru bývalého bratrského sboru v Mladé Boleslavi, ale především pro veškerý bratrský tisk. V českém prostředí tak tvůrci navázali na produkci soudobé střední Evropy, která v mnohém vycházela z také italských vzorů. Nikdy zde ale nedošlo ke vzniku specifického národního stylu.²⁶⁸

²⁶⁵ MITÁČEK 2013, 29

²⁶⁶ VOIT 2008, 197

²⁶⁷ Ibidem, 826

²⁶⁸ MITÁČEK 2013, 36

Závěr

Jednota bratrská je bezpochyby fenoménem, který v době reformace velmi ovlivnil české kulturní prostředí. Budova českobratrského sboru v Mladé Boleslavi je jedinečnou stavbou nejen díky tomu, že je to jedna z prvních sakrálních staveb na našem území s převážně renesančními prvky, ale také díky její dochované vnitřní výzdobě, kterou pravděpodobně do jisté míry ovlivnil objednavatel Arnošt Krajíř z Krajku. Pokud navíc přihlédneme k poněkud složitému postavení českých bratří, je o to více obdivuhodné, že byla tato stavba dokončena. Přestože z dochovaných zpráv vyplývá, že mladoboleslavští příslušníci Jednoty bratrské měli v rodině Krajířů velmi silnou oporu, stejně své náboženské vyznání nemohli veřejně přiznat. I samotný sbor stavěli členové Jednoty bratrské hlavně v noci a podstupovali tak riziko, že kvůli tomu budou perzekuováni. Mimo to budova také bez větších újem přežila éru, kdy byla používána jako vojenské skladiště a na rozdíl od dalších Borgorelliho sakrálních staveb nebyla nijak významně zasáhnuta ani pozdějšími barokními úpravami.

Dle mého názoru každá konfese potřebovala mít určitý způsob uměleckého sebevyjádření přesto, že to bylo v rozporu se samotnou věroukou. V případě českých bratří by úplná a z počátku jejich existence požadovaná absence umění znamenala znemožnění reprezentace církve veřejnosti, a tím pádem také ztrátu dalšího komunikačního prostředku, jakým byly hlavně bratrské spisy. Dochovaná výzdoba interiéru, na kterou jsem se v předkládané bakalářské práci zaměřila, je bezpochyby dalším střípkem odpovědi na dosud ne zcela dořešenou otázku týkající se umění ve službách Jednoty bratrské, které se v mnohých případech značně rozchází s doporučeními bratrských teologů. Jak už ale bylo naznačeno, Jednota bratrská byla při objednávkách svých sakrálních staveb a v nich používaných liturgických nádob a textilií vždy do jisté míry finančně závislá na podpoře donátorů, kteří tak mohli výrazně ovlivňovat celkovou podobu objednaných staveb i liturgických předmětů. Donátoři měli humanistické vzdělání, kterého dosáhli většinou na některé z evropských univerzit, během studií se tedy mohli seznámit se soudobým evropským uměním a jeho vlivy tak přenést i do Čech. Tyto vlivy však mohli být zprostředkovány i bratrskými teology, kteří se také často vzdělávali na zahraničních univerzitách. V případě bývalého mladoboleslavského sboru je také třeba brát ohled na skutečnost, že ji pravděpodobně navrhl původem italský architekt. Dle mého názoru byla celková podoba stavby a většina její výzdoby navrhnutá ve spolupráci architekta Mattea Borgorelliho

a donátora Arnošta Krajíře. Představitelé Jednoty bratrské pak patrně vybrali konkrétní úryvky biblických textů, které nejsou pouhým moralizujícím a didaktickým prvkem, ale také poselstvím jisté naděje. Otázkou bratrského umění je ale dle mého názoru třeba se i nadále zabývat. Další otázkou také i nadále zůstává, jestli k Borgorelliho mladoboleslavským stavbám existovaly nějaké bližší písemné prameny, jako tomu bylo v případě jeho brandýských staveb. Na základě všech uvedených skutečností ovšem nemůže být ve většině případů o Borgorelliho autorství pochyb.

Seznam literatury a pramenů

- AUF VIII. — Acta Unitatis Fratrum VIII. (opis v Knihovně Národního muzea, Sign. II B 3)
- BAHLCKE/EBERHARD/POLÍVKA 2001 — Joachim BAHLCKE/Winfried EBERHARD/Miloslav POLÍVKA: Lexikon historických míst Čech a Moravy. Praha 2001
- BAREŠ 1905 — František BAREŠ: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století. Praha 1905
- BAREŠ 1920 — František BAREŠ: Průvodce po Mladé Boleslavi a okolí. Mladá Boleslav 1920
- BAREŠ 1921 — František BAREŠ: Paměti města Ml. Boleslavě. Mladá Boleslav 1921
- BARTLOVÁ/ŠRONĚK 2007 — Milena BARTLOVÁ/Michal ŠRONĚK (ed.): Public Communication in European Reformation. Praha 2007
- BARTOŠ/BEČVÁŘ/NOVÁK/ŠÍPEK 2004 — Jiří BARTOŠ/Jaroslav BEČVÁŘ/Karel NOVÁK/Richard ŠÍPEK: Sbor českých bratří – fragmenty textů. Mladá Boleslav 2004
- BIRNBAUM — Vojtěch BIRNBAUM: Románská renesance koncem středověku. Praha 1924
- BOHATCOVÁ 1962 — Mirjam BOHATCOVÁ: Počátky publikační činnosti Jednoty bratrské. Praha 1962
- BOHATCOVÁ 1979 — Mirjam BOHATCOVÁ: Vydavatel a tiskař Mikuláš Klaudyan. In: Časopis Národního muzea v Praze, roč. 148 Řada historická, 1979, 33–67
- BOHATCOVÁ 1990 — Mirjam BOHATCOVÁ (ed.): Česká kniha v proměnách staletí. Praha 1990
- BYDŽOVSKÝ 1935 — Jiří Kezelius BYDŽOVSKÝ: Kronika mladoboleslavská od Mistra Jiřího Kezelia Bydžovského sepsaná. Mladá Boleslav 1935
- DVORSKÝ/FUČÍKOVÁ 1989 — Jiří DVORSKÝ/Eliška FUČÍKOVÁ (ed.): Dějiny českého výtvarného umění. Od počátků renesance do závěru baroka II/1. Praha 1989
- VOIT 2010 — Petr VOIT: Role Norimberku při utváření české a moravské knižní kultury první poloviny 16. století. In: FEJTOVÁ/LEDVINKA/PEŠEK 2010, 389–457
- HERČÍK 2010 — Karel HERČÍK: Čtení o Mladé Boleslavi. Mladá Boleslav 2010
- HORNÍČKOVÁ/ŠRONĚK 2010 — Kateřina HORNÍČKOVÁ/Michal ŠRONĚK (ed.): Umění české reformace (1380–1620). Praha 2010
- HORNÍČKOVÁ/ŠRONĚK 2013 — Kateřina HORNÍČKOVÁ/Michal ŠRONĚK (ed.): In Puncto Religionis: Konfesní dimenze předbělohorské kultury Čech a Moravy. Praha 2013

- JUST 2011 — Jiří JUST (ed.): Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610-1618. Praha 2011
- KAUFMANN 1995 — Thomas DaCosta KAUFMANN: *Coutr, Cloister and City, The Art and Culture of Central Europe 1450–1800*. Chicago 1995
- KOERNER 2004 — Joseph Leo KOERNER: *The reformation of the image*. Chicago 2004
- KRATOCHVÍLOVÁ 2005 — Martina KRATOCHVÍLOVÁ: *Recepce a transformace protestantské ikonografie, Lounský graduál Jana Táborského*. In: *Umění LIII*, 2005, 444–464
- KRČÁLOVÁ 1952 — Jarmila KRČÁLOVÁ: *Matteo Borgorelli a jeho stavební činnost v Čechách (diplomová práce na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze)*. Praha 1952
- KRČÁLOVÁ 1955 — Jarmila KRČÁLOVÁ: *Kostelní stavby Mattea Borgorelliho*. In: *Umění III*, 1955, 8–20
- KRČÁLOVÁ 1981 — Jarmila KRČÁLOVÁ: *Kostely české a moravské renesance*. In: *Umění XXIX*, 1981, 1–35
- MĚSTECKÁ 2006 — Sylva MĚSTECKÁ: *Boleslavský uličník*. Mladá Boleslav 2006
- MĚSTECKÁ 2011 — Sylva MĚSTECKÁ: *Mladá Boleslav*. Praha 2011
- MITÁČEK 2013 — Jiří MITÁČEK (ed.): *Za Kralickou do Kralic, aneb 400. výročí Bible kralické*. Brno 2013
- MOLNÁR 1948 — Amedeo MOLNÁR: *Bratr Lukáš, bohoslovec Jednoty*. Praha 1948
- MOLNÁR 1952 — Amedeo MOLNÁR: *Boleslavští bratři*. Praha 1952
- POCHE 1977 — Emanuel POCHE: *Umělecké památky Čech A/J*. Praha 1977
- POCHE 1978 — Emanuel POCHE: *Umělecké památky Čech K/O*. Praha 1978
- POCHE 1980 — Emanuel POCHE: *Umělecké památky Čech P/Š*. Praha 1980
- PRÁŠEK 1875 — Justin Václav PRÁŠEK: *Okres Brandejsský nad Labem: nástin historicko – archeologický*. Praha 1875
- PRÁŠEK 1908 — Justin Václav PRÁŠEK: *Brandejš nad Labem: město, panství i okres I*. Praha 1908
- PRÁŠEK 1910 — Justin Václav PRÁŠEK: *Brandejš nad Labem: město, panství i okres II*. Praha 1910
- RUCKÝ 2015 — Evald RUCKÝ (ed.): *555 let Jednoty bratrské v datech*. Liberec 2015
- ŘÍČAN 1957 — Rudolf ŘÍČAN: *Dějiny Jednoty bratrské*. Praha 1957
- SOSNOVEC 2009 — Pavel SOSNOVEC: *Rejstříky a inventáře Jednoty bratrské v Pojizeří*. In: *Vlastivědný sborník Českého ráje a Podještědí, XVI (XXXII)*, 2009, 6–10

- ŠAMÁNKOVÁ — Eva ŠAMÁNKOVÁ: Architektura české renesance. Praha 1961
- TŮMOVÁ — Iveta TŮMOVÁ: Chrámové stavby Mattea Borgorelliho (diplomová práce na Filosofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci). Olomouc 2010
- VLČEK 2004 — Pavel VLČEK (ed.): Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách. Praha 2004
- VLK 2005 — Miloslav VLK: Sbor českých bratří: historie, stavební vývoj, obnova. Mladá Boleslav 2005
- VOIT 2008 — Petr VOIT: Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století. Praha 2008
- WALDHAUSER 2009 — Jiří WALDHAUSER: Archeologická tajemství Mladé Boleslavi. Liberec 2009
- WERNISCH 2009 — Martin WERNISCH (ed.): Unitas Fratrum 1457–2007, Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén. In: Studie a texty Evangelické teologické fakulty, XV, 2009/2
- WICHTERLOVÁ 2015 — Zuzana WICHTERLOVÁ: Průzkum techniky renesančního sgrafita. Pardubice 2015
- ZLÁMAL 2008 — Bohumil ZLÁMAL: Příručka českých církevních dějin IV. Olomouc 2008

Seznam vyobrazení

1. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, výzdoba apsidy, 1581. Foto: archiv autora
2. Bratrský kalich z Ústí nad Orlicí, počátek 16. století. Reprodukce z: HORNÍČKOVÁ/ŠRONĚK 2010, 328
3. Bratrský kalich ze Sležan, konec 16. století. Reprodukce z: HORNÍČKOVÁ/ŠRONĚK 2010, 327
4. Bratrský kalich z Lešna, 1564. Reprodukce z: HORNÍČKOVÁ/ŠRONĚK 2010, 312
5. Bratrský kalich z Lešna, kolem 1600. Reprodukce z: HORNÍČKOVÁ/ŠRONĚK 2010, 330
6. Bible kralická, 1. díl, titulní list, 1579. Reprodukce z: MITÁČEK 2013, 42
7. Brandýs nad Labem, děkanský kostel Obrácení sv. Pavla (bývalý sbor Jednoty bratrské). Reprodukce z: TŮMOVÁ 2010, 99, obr. 2
8. Půdorys děkanského kostela Obrácení sv. Pavla v Brandýse nad Labem. Reprodukce z: KRČÁLOVÁ 1955, 140
9. Brandýs nad Labem, zámek. Reprodukce z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10396654179-bohemia-incognita/212563232000002-brandys-nad-labem/> vyhledáno dne 23. 5. 2017
10. Brandýs nad Labem, zámek, západní arkádové křídlo. Reprodukce z: POCHE 1977, 116
11. Brandýs nad Labem, zámek, půdorys. Reprodukce z: POCHE 1977, 116
12. Brandýs nad Labem, zámek, část dochované sgrafitové výzdoby interiéru. Reprodukce z: WICHTERLOVÁ 2015, 42, obr. 42
13. Přerov nad Labem, zámek. Reprodukce z: <https://www.turistika.cz/mista/prerov-nad-labem/foto> vyhledáno dne 23. 5. 2017
14. Přerov nad Labem, zámek, arkády jižního křídla. Reprodukce z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Matteo_Borgorelli#/media/File:Prerovnl_zamek2.jpg vyhledáno dne 23. 5. 2017
15. Merianova topografie, Brandýs nad Labem, nejstarší vyobrazení kaple sv. Rocha, 1640. Reprodukce z: <http://aukro.cz/brandys-nad-labem-merian-mediryt-1650-i6774896706.html> vyhledáno dne 23. 5. 2017
16. Brandýs nad Labem, kaple sv. Rocha. Reprodukce z: <http://pamatkovykatolog.cz/?element=14688247&sequence=1&mode=parametric&inde>

[xId=22582%2F2-2018&action=element&presenter=ElementsResults](#) vyhledáno dne

23. 5. 2017

17. Mladá Boleslav, zámek. Foto: archiv autora
 18. Mladá Boleslav, zámek, arkády východního křídla. Foto: archiv autora
 19. Willenbergova veduta, Mladá Boleslav, 1602. Reprodukce z: BAREŠ 1921, nepag.
 20. Willenbergova veduta, Mladá Boleslav, detail s vyobrazením zámku, 1602. Reprodukce z: BAREŠ 1921, nepag.
 21. Mladá Boleslav, zámek, pozůstatky větších okenních otvorů. Foto: archiv autora
 22. Mladá Boleslav, radnice. Foto: archiv autora
 23. Willenbergova veduta, Mladá Boleslav, detail s vyobrazením radnice, 1602. Reprodukce z: BAREŠ 1921, nepag.
 24. Mladá Boleslav, radnice, detail klenby místnosti v 1. patře. Reprodukce z: POCHE 1978, 399
 25. Mladá Boleslav, kostel sv. Havla. Foto: archiv autora
 26. Mladá Boleslav, kostel sv. Havla, půdorys. Reprodukce z: KRČÁLOVÁ 1955, 140
 27. Mladá Boleslav, kostel sv. Havla, interiér. Reprodukce z: TŮMOVÁ 2010, 122, obr. 48
 28. Willenbergova veduta, Mladá Boleslav, detail s vyobrazením kostela sv. Havla, 1602. Reprodukce z: BAREŠ 1921, nepag.
 29. Mladá Boleslav, arciděkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie. Foto: archiv autora
 30. Mladá Boleslav, arciděkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie, interiér. Reprodukce z: TŮMOVÁ 2010, 113, obr. 30
 31. Willenbergova veduta, Mladá Boleslav, detail s vyobrazením kapličky u kostela sv. Havla, 1602. Reprodukce z: BAREŠ 1921, nepag.
 32. Willenbergova veduta, Mladá Boleslav, detail s vyobrazením vodárenské věže, 1602. Reprodukce z: BAREŠ 1921, nepag.
 33. Mladá Boleslav, vodárenská věž. Foto: archiv autora
 34. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, západní průčelí. Reprodukce z: <http://mb-net.cz/sbor-ceskych-bratri-se-pripravuje-na-sezonu/d-49201> vyhledáno dne
26. 5. 2017
35. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, půdorys. Reprodukce z: Poche 1978, 402

36. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, interiér. Foto: archiv autora
37. Willenbergova veduta, Mladá Boleslav, detail s vyobrazením českobratrského sboru, 1602. Reprodukce z: BAREŠ 1921, nepag.
38. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, stav před obnovou, konec 19. století. Reprodukce z: VLK 2005, nepag.
39. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, stav interiéru před obnovou, konec 19. století. Reprodukce z: VLK 2005, nepag.
40. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, stav po obnově, 1. polovina 20. století. Reprodukce z: KRČÁLOVÁ 1955, 148
41. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, stav interiéru po obnově, 1. polovina 20. století. Reprodukce z: KRČÁLOVÁ 1955, 151
42. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, pohled od jihovýchodu. Foto: archiv autora
43. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, detail výzdoby vlysu. Foto: archiv autora
44. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, apsida. Foto: archiv autora
45. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, řez. Reprodukce z: BAREŠ 1920, 47
46. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, detail hrotitého okna zasazeného do segmentově zakončené špalety. Foto: archiv autora
47. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, toskánský sloup s představeným pilastrem. Foto: archiv autora
48. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, tribuna nad jižní boční lodí. Foto: archiv autora
49. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, severní boční loď, schodiště Bohuslava Fanty, 1981. Foto: archiv autora
50. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, presbytář, hrotité okno s kružbou. Foto: archiv autora
51. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, návrh Antonína Wiehla na obnovu vnější sgrafitové výzdoby, 1905. Reprodukce z: VLK 2005, nepag.
52. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, hlavní loď, výzdoba valené klenby, 1581. Foto: archiv autora
53. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, hlavní loď, výzdoba výseče lunety, motiv kříže ovládajícího zeměkouli, 1581. Foto: archiv autora
54. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, hlavní loď, výzdoba výseče lunety,

- ornamentální motiv, 1581. Foto: archiv autora
55. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, hlavní loď, výzdoba výseče lunety, ornamentální motiv, 1581. Foto: archiv autora
56. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, hlavní loď, výzdoba pandantivu, 1581. Foto: archiv autora
57. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, hlavní loď, výzdoba pandantivu, 1581. Foto: archiv autora
58. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, hlavní loď, výzdoba nejvýchodnějšího pole klenby, 1581. Foto: archiv autora
59. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, presbytář, výzdoba zaklenutí, 1581. Foto: archiv autora
60. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, presbytář, výzdoba zaklenutí, detail se třemi nahými postavami, 1581. Foto: archiv autora
61. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, stěna apsidy, malířská výzdoba, 1581. Foto: archiv autora
62. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, stěna apsidy, fragment se jmény autorů malířské výzdoby, 1581. Reprodukce z: BARTOŠ/BEČVÁŘ/NOVÁK/ŠÍPEK 2004, nepag
63. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, východní čelní stěna severní boční lodi, fragment malířské výzdoby, 1581. Foto: archiv autora
64. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, nejvýchodnější sloup mezi hlavní a severní boční lodí, fragment malířské výzdoby, 1581. Foto: archiv autora
65. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, východní čelní stěna jižní boční lodi, fragment malířské výzdoby, 1581. Foto: archiv autora
66. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, nejvýchodnější sloup mezi hlavní a jižní boční lodí, fragment malířské výzdoby, 1581. Foto: archiv autora
67. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, jižní boční loď, obětování Izáka, reliéf. Foto: archiv autora
68. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, západní stěna, nápis nad hlavním portálem, 1751. Foto: archiv autora
69. Mladá Boleslav, bývalý sbor českých bratří, západní stěna, nápis datující vznik šnekového schodiště, 1671. Foto: archiv autora
70. Dekorativní rám Pavla Olivetského, Dialog Lukáše Pražského, Litomyšl, 1520. Reprodukce z: VOIT 2008, 645, obr. 380

71. Dekorativní rám severinsko-kosořské tiskárny, Praha, 1547. Reprodukce z: VOIT 2008, 736, obr. 439
72. Ilustrace v pletencovém rámu, Benátky, 1496. Reprodukce z: VOIT 2008, 695, obr. 408